

XVIII

a m ž i a u s
studijos

2

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė

Valstybė. Kultūra. Edukacija

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

2

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Valstybė. Kultūra. Edukacija

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

LI
LEIDYKLA

Vilnius
2015

Redaktorių kolegija

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline (Lenkija), Londono universiteto koledžas

Dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos edukologijos universitetas

Dr. Andrej MACUK

Baltarusijos mokslų akademijos Baltarusijos istorijos institutas

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Adam STANKEVIČ (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Doc. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ (pirmininkė)

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas

Recenzantai

Dr. Viktorija VAITKEVIČIŪTĖ

Vilniaus universitetas

Dr. Agnius URBANAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas: *rstukiene@mail.lt*, *stukiene@istorija.lt*

Knygos leidybą pagal „Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-8-47).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2015

© Straipsnių autoriai, 2015

© Lietuvos istorijos institutas, 2015

ISBN 978-9955-847-94-6

ISSN 2351-6968

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS VYRIAUSIASIS TRIBUNOLAS VILNIUJE XVII IR XVIII AMŽIŲ SANDŪROJE – POLITINĖS KOVOS ARENA

GINTAUTAS SLIESORIŪNAS

Anotacija. Straipsnyje aptariami politiniai Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo – aukščiausiosios teisminės institucijos veiklos XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pradžioje aspektai. Tribunolo sesijos buvo svarbios ne vien tik teismų sistemos funkcionavimo požiūriu, bet ir kaip reikšmingas miestų, kuriuose rinkdavosi Tribunolas – Vilniuje, Minske ar Naugarduke, viešojo gyvenimo įvykis. Tribunolo politinė reikšmė ypač išaugo XVII ir XVIII a. sandūroje, kai Vyriausiasis Tribunolas atsidūrė Lietuvą apėmusių vidaus kovų epicentre. Politinės kovos peraugo į vidaus karą tarp Sapiegų grupuotės ir jų hegemonijai Lietuvoje iššūkį metusios bajorijos daugumos – vadinamųjų respublikonų, kurie darė tiesioginę įtaką Tribunolo funkcionavimui. Straipsnyje bandoma aptarti Tribunolo, kaip aukščiausios teisminės institucijos, gyvybingumą, aiškinamasi, ar vidaus konfliktai nesukėlė Vyriausiojo Tribunolo veiklos destruktijos. Apariami bandymai reformuoti Tribunalą, sustiprinti jame bajorų savivaldos pradus. Analizuojamos didikų ir bajorijos grupuočių pastangos uzurpuoti Tribunalą, šią teisinę instituciją pajungti savo interesams. Parodomas grupuočių pastangos Tribunolo sesijų inauguravimo Vilniuje metu Tribunolo kontrolę paimiti į savo rankas, užtikrinti, kad būtų išrinktas jiems palankus Tribunolo maršalas ar, pasinaudojant Tribunolo kontrole, įteisinti savo politinį dominavimą Lietuvoje, kas Lietuvos sostinę padarė grupuočių kovos epicentru.

Reikšminiai žodžiai: Vyriausiasis Tribunolas, respublikonai, vidaus karas, Šiaurės karas, Sapiegos, Vilnius, teismai.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunolas – aukščiausioji valstybėje teisinė institucija, nagrinėjusi apeliacijas iš paviėtų ir vaivadijų teismų – pilies, žemės ir pakamario. Tribunolas buvo ir pirmosios instancijos teismas bylose, kuriose buvo skundžiamasi paviėtų teismų pareigūnais, paviėtų teisminiais seniūnais ar vaivadomis dėl to, jog jie netinkamai atlieka savo pareigas. Taip pat jis vykdė notarines funkcijas. Vyriausiasis Tribunolas buvo formuojamas bajorų luomo savivaldos pagrindu. Kasmet vasario mėnesio pradžioje paviėtų seimeliuose buvo išrenkami Tribunolo teisėjai, kuriuos tais laikais buvo įprasta vadinti deputatais. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla yra sulaukusi gana didelio teisės istorikų dėmesio¹,

¹ Augustinas Janulaitis, *Vyriausiasis LDK Tribunolas XVI–XVIII amž.*, [Lietuvos universiteto Teisių fakulteto darbai, t. 2, kn. 4], Kaunas: Lietuvos universitetas, 1927; Robertas Jurgaitis, 1706 m. vasa-

yra skelbti Tribunolo veiklos šaltiniai², deputatų sąrašai³. Tačiau tebelieka ir mažai iširti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aukščiausiosios teisminės institucijos veiklos aspektai. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sesijos buvo svarbios ne vien tik teismų sistemos funkcionavimo požiūriu, bet ir kaip reikšmingas miestų, kuriuose rinkdavosi Tribunolas – Vilniuje, Minske ar Naugarduke, viešojo gyvenimo įvykis. Neretai Tribunolas įgaudavo ir politinę reikšmę. Ypač tai pasakytina apie XVII ir XVIII a. sandūrą, kai Vyriausiasis Tribunolas atsidūrė Lietuvą apėmusių vidaus kovų epicentre. Šiame straipsnyje ir bus bandoma apžvelgti, kaip to meto politinės kovos, peraugusios net į vidaus karą tarp Sapiegų grupuotės ir jų hegemonijai

-
- rio 6–10 d. Rečicos elekcinis-tribunolinis seimelis: LDK Vyriausiojo Tribunolo deputatų rinkimo procedūra, in: *Istorija*, 2002, Nr. LIII, p. 52–58; Władysław Konopczyński, Kartka z dziejów Trybunałskich Wilna w wieku XVIII, in: *Kwartalnik Litewski*, 1911, Nr. 6, p. 75–92; Andrej Macuk, Wybór piasarzy Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 40. XVIII w., in: *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań XVI–XVIII wiek*, red. Tomasz Ciesielski, Anna Filipczak-Kocur, Warszawa–Opole: Wydawnictwo DiG, 2008, p. 105–124; Andrej Macuk, Udział wojskowych w wyborach do Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania Augusta III, in: *Studia Historyczno-Wojskowe*, t. 3: *Armia i społeczeństwo*, red. Tomasz Ciesielski, 2009, p. 221–232; Vytautas Raudeliūnas, Henryk Wisner, Z dziejów Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego 1581–1648, in: *Kwartalnik Historyczny*, 1986, Nr. 4, p. 947–968; Iwona Wierzchowiecka, Funkcje Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1581–1792, in: *Studium Vilnense*, 1998, t. 8, Nr. 1, p. 166–170; Eadem, Geneza Trybunału Litewskiego i jego reformy w latach 1581–1764, in: *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Roczniki prawnicze*, Nr. 15, 2004, p. 71–95; Eadem, Kancelaria Trybunału Litewskiego, *Studia Historycznoprprawne*, red. Alfred Koneczny, 2001, Nr. CCLXXXIII, p. 101–123; Eadem, Odpowiedzialność dyscyplinarna i karna sędziów Trybunału Litewskiego, in: *Wieśnios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, sud. Ramunė Šmigelskytė-Strukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008, p. 265–296; Eadem, Organizacja Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1581–1764). Miejsce, czas, skład sądu, in: *Dzieje wymiaru sprawiedliwości*, red. Tadeusz Maciejewski, Koszalin: Wydawnictwo Uczelniane Bałtyckiej Wyższej Szkoły Humanistycznej, 1999, p. 203–218; Eadem, Patroni Trybunału Litewskiego, in: *W kręgu dziejów wymiaru sprawiedliwości*, Wrocław, 2000, p. 59–68; Eadem, Powinności sędziów Trybunału Litewskiego, in: *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 2003, t. LV, s. 1, p. 29–42; Eadem, Uwagi do funkcjonowania Trybunału Litewskiego na tle przemian ustrojowych Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVIII wieku, in: *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idea – prawo*, pod red. Adama Lityńskiego i Piotra Fiedorczyka, Białystok: UwB, 2003; Eadem, Z dziejów Trybunału Litewskiego doby stanisławowskiej. Marszałek – „rządca koła”, in: *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo*, Wrocław, 2003, Nr. 285, p. 101–118; Artur Walden, Marszałkowie świeccy Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1633–1648, in: *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 2013, t. LXV, s. 1, p. 143–173; Adam Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII a. II pusėje: bajoriškiosios teisės raiška*. Doktoro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05 H), Vilniaus universitetas, Vilnius, 2013.
2. *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655* (serija: *Lietuvos teisės paminklai*, t. 3), parengė Vytautas Raudeliūnas, Algirdas Baliulis, Vilnius: Mintis, 1988; Акты Главного Литовского Трибунала, in: *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов*, т. 11, 13, Вильно: Типография А. Г. Сыркина, 1880–1886; Декреты Главного Литовского Трибунала, *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов*, т. 15, Вильно: Типография А. Г. Сыркина, 1888.
 3. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1796. Spis*, red. Andrzej Rachuba, oprac. Andrzej Rachuba, Przemysław Romaniuk, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004; *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1582–1696. Spis*, red. Andrzej Rachuba, oprac. Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2007.

Lietuvoje iššūkį metusios bajorijos daugumos, paveikė šios itin svarbios institucijos funkcionavimą. Pirmiausia bus bandoma aptarti pačios institucijos gyvybingumą ir išsiaiškinti, ar vidaus konfliktai sukėlė Vyriausiojo Tribunolo veiklos destruktiją. Taip pat bus aptarti bandymai reformuoti Tribunalą, t. y. sustiprinti jame bajorų savivaldos pradus ir padaryti jį efektyvesnį. Trečiasis straipsnyje keliamas uždavinys – atskleisti didikų ir bajorijos grupuočių pastangas uzurpuoti Tribunalą, pajungti šią teisinę instituciją savo interesams.

Vyriausiojo Tribunolo institucijos gyvybingumas sukrėtimų laikotarpiu. XVII a. pabaiga – XVIII a. pradžia buvo Tribunolo veiklos kritikos, pastangų jį reformuoti, taip pat paimti jo darbą į savo kontrolę laikotarpis. Sąlygiškai jį galima apriboti vienu dvidešimtmečiu – 1690–1710 m. Tokiu būdu apibrėžtos chronologinės ribos apimtų vidaus karo Lietuvoje išvakares, sutampančias su krizinių reiškinių kaupimusi valstybės gyvenime paskutiniais Jono III Sobieskio valdymo metais (1690–1696 m.), vidaus karą Lietuvoje (1696 m. ar 1697–1702 m.) ir Šiaurės karo metus, kai kovos vyko Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje (1701–1709 m.). Ar šiuo laikotarpiu Lietuvos Vyriausiąjį Tribunalą buvo apėmusi destruktija? Destrukcija šiuo atveju suprantama kaip Tribunolo negalia dirbti tada, kai pagal tuo metu galiojusias teisės normas Tribunalas privalėjo dirbti.

Tokių krizinių apraiškų XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pirmojoje pusėje matome įvairių valstybės valdžios institucijų veikloje. Sunkumus išgyveno įstatymo leidybos institucija, taip pat dalis teisminės valdžios institucijų. Krizės apraiškos matomos Seimo teismo ir kai kurių paviatų žemės teismų veikloje. Seimo teismą paralyžiavo Seimo, kaip parlamentinės institucijos, krizė, t. y. dažnas seimų ardymas. Paviatų žemės teismų veikla ėmė vis dažniau strigti, nes neramiais laikais nepavykdavo sukomplektuoti šių teismų sudėties, t. y. seimeliuose išrinkti kandidatus į žemės teismo pareigūnus. Įprastinę paviatų ir vaivadijų teismų veiklą trikdė ir skilimas aukščiausiam valstybės valdymo lygmenyje. 1704 m. vasario 16 d. Varšuvoje Augusto II priešininkai, remiami švedų, įsteigė Generalinę konfederaciją (Varšuvos konfederacija). 1704 m. gegužės 6 d. buvo paskelbta apie Augusto II pašalinimą iš sosto. 1704 m. liepos 12 d. švedų skatinami Varšuvos konfederatai Poznanės vaivadą Stanislovą Leščinskį (*Stanisław Leszczyński*) išrinko nauju karaliumi. 1705 m. spalio 4 d. ten pat, Varšuvoje, Stanislovas Leščinskis buvo karūnuotas Lenkijos ir Lietuvos valstybės karaliumi. Respublikoje susiklostė dvi valdystės. 1706 m. pabaigoje Augustas II buvo priverstas abdikuoti. Tačiau tik nedidelė jo šalininkų dalis teisėtu valdovu pripažino Stanislovą Leščinskį. Tokiomis aukščiausios valdžios skilimo – dvi valdystės sąlygomis destruktija apėmė ne tik Seimo teismą, bet ir valdovo vardu veikusius, su jo asmeniu bei jo skiriamais pareigūnais susijusius teismus – reliacinį, asesorių, referendorių. Dvi valdystė įnešė sąmyšį ir į paviatų lygmens teismus. Neretai vienu metu veikė du tos pačios vaivadijos vaivados, nuo kurių priklausė vaivadijos cen-

trinio pavieto pilies teismo darbo organizavimas. Taip buvo Vilniuje, kur Kazimieras Jonas Sapiega nepripažino savo nušalinimo nuo vaivados pareigų. Pirmiausia tokį nušalinimą 1700 m. lapkričio 24 d. priimtame vadinamajame Valkininkų nutarime paskelbė Lietuvos respublikonai, t. y. prieš Sapiegų hegemoniją Lietuvoje sukilusi ir 1700 m. lapkričio 18 d. Sapiegų pajėgas Valkininkų mūšyje nugalėjusi bajorija⁴. Nušalinimą jau valstybės ir valdovo vardu patvirtino 1703 m. Seimas. 1704–1706 m. gegužės 25 d., respublikonų požiūriu, teisėtu Vilniaus vaivada buvo Augusto II vietoje nušalintojo K. J. Sapiegos paskirtas Jonušas Antanas Višnioveckis (*Janusz Antoni Wiśniowiecki*), po jo 1706–1707 m. Mykolas Servacijus Višnioveckis (*Michał Serwacj Wiśniowiecki*). 1707 m. pastarasis perbėgo į Stanislovo Leščinskio stovyklą ir Lietuvos respublikonai, tuo metu jau vienijami antišvediškos Sandomiero konfederacijos (sudaryta 1704 m. gegužės 20 d. Sandomiere), iš viso nebeturėjo savo žmogaus, einančio Vilniaus vaivados pareigas. O kadangi karalius Augustas II buvo abdikavęs, tai nebuvo galimybės nei teisėtu būdu atšaukti M. S. Višnioveckio paskyrimą, nei paskirti naują Vilniaus vaivadą. O senasis priešininkas – K. J. Sapiega niekur nedingo, švedų remiamas tęsė kovą dėl giminės ir savo pozicijų Lietuvoje atkūrimo. 1705 m. Stanislovas Leščinskis jam patvirtino privilegiją į Vilniaus vaivadas. Visos šios painiausios ir teisinių kolizijų sąlygomis turėjo veikti Vilniaus pilies ir žemės teismai, buvę Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo logistinė baze, saugoję Tribunolo aktus, nuolat rūpinęsi teismo rūmų (Tribunolo) pastatu. O žemės teismas, be to, dar turėjo užtikrinti raštvedybą Tribunolo Vilniaus sesijų metu. Teismų, taip pat ir Vyriausiojo Tribunolo, darbo tęstinumui padėjo ta aplinkybė, kad arši kova dėl Vilniaus vaivados pareigybės beveik neįtraukė Vilniaus vaivadijos centrinio pavieto teismų pareigūnų. Pilies teismo pareigūnai, paskirti K. J. Sapiegos, dar iki katastrofos Valkininkuose 1700 m. ir vėliau tęsė darbą, tik prisiekę respublikonų suformuotai Lietuvos valdžiai ir tituluodamiesi savo laikinumą pabrėžiančia titulatura – vadinosi pareigų „surogatoriais“. Taip elgėsi Vilniaus pavaivadis dar nuo 1689 m. Mykolas Rapolas Dzierżgovskis Šumskis (*Michał Rafał Dzierżgowski Szumski*), išsaugojęs pareigas net iki 1719 m.⁵ ar net iki pat K. J. Sapiegos mirties 1720 m. (maždaug tuo pat metu ir pats mirė). Taip pat visą laiką – iki pat 1714 m. – pareigas ėjo Vilniaus pilies teismo teisėjas Mykolas Steponas Švykovskis (*Michał Stefan Szwykowski*), K. J. Sapiegos skirtas į šias pareigas dar 1690 m.⁶ Su Vyriausioju Tribunolu dar glaudžiau susijusio ir, kitaip nei pilies teismas, nepriklausomo nuo vaivados Vilniaus žemės teismo pareigūnai taip pat išlaikė darbo tęstinumą, į šį lygmenį valstybę apėmusi dvišalystė nenusileido. Žemės

4 *Postanowienie Generalne Stanów W. K. Lit. [...] pod Olkinkami uchwalone, R. P. 1700.*

5 *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 1: Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek,* red. Andrzej Rachuba, oprac. Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Przemysław P. Romaniuk, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004, p. 162–163.

6 *Ibid.*, p. 169.

teismo teisėju nuo 1692 m. ir mažiausiai iki 1709 m. vidurio išliko Kazimieras Aleksandras Valavičius (*Kazimierz Aleksander Wollowicz*). Žemės teismų veiklos problemos čia atsiskleidė vėliau – jo įpėdinis Vilniaus seimelyje buvo išrinktas ir karaliaus patvirtintas jau tik 1728 m.⁷ Itin svarbus žemės teismo pareigūnas, taip pat atsakingas ir už Vyriausiojo Tribunolo sesijų Vilniuje raštvedybą, – žemės teismo raštininkas per visą sąmyšio laikotarpį taip pat buvo tas pats – Mykolas Koščicas (*Michał Koszczyć*), ėjęs šias pareigas nuo 1688 m. ir mažiausiai iki 1709 m. (įpėdinio rinkimai įvyko 1713 m.)⁸. Nors Vilniaus vaivadijos centrinio pavieto teismams pavyko išvengti dvišalystės, tačiau 1702–1709 m. jie turėjo laviruoti tarp tarpusavyje kovojusių stovyklų, rinktis, kurią Vilniaus vaivadą pripažinti teisėtu, kurio karaliaus vardu – Augusto II ar Stanislovo Leščinskio – veikti ir skelbti sprendimus (karaliaus vardu buvo skelbiami Vyriausiojo Tribunolo dokumentai – nuosprendžiai, šaukimai į teismą). Apsisprendimą dažniausiai diktavo akivaizdi aplinkybė – buvo derinamasi prie tos stovyklos, kuri tuo konkrečiu momentu kontroliavo Vilniaus miestą. Iki 1708 m. tai beveik nuolat buvo Lietuvos respublikonai, rėmę Augustą II, patys naudojęsi Rusijos parama ir kovoję prieš švedus ir Sapiegas. Vis dėlto 1702 m. balandžio–gegužės mėnesiais, taip pat trumpai 1706 m. pavasarį Vilnių buvo užėmę švedai – į Lietuvos sostinę įžengė 1706 m. kovo 6 d. ir čia sugrąžino K. J. Sapiegos jurisdikciją. 1708–1709 m. pirmojoje pusėje teismai Vilniuje veikė karaliaus Stanislovo Leščinskio ir Vilniaus vaivados Kazimiero Jono Sapiegos vardu. 1709 m. rudenį, švedams pralaimėjus prie Poltavos, Sapiegų valdžia iš Vilniaus buvo pašalinta. Tais pačiais metais į sostą sugrįžo Augustas II, jo vardu atnaujino darbą Vilniaus vaivadijos centrinio pavieto teismai ir Vyriausiasis Tribunolas. 1710 m. karalius amnestavo K. J. Sapiegą, jam grąžino Vilniaus vaivados pareigas. Tuo visos dviprasmybės Vilniaus teismų, pirmiausia pilies teismo, jurisdikcijoje užsibaigė. Paini teisinė padėtis visada gali tapti dar painesne. Taip buvo ir su Vilniuje veikusiais teismais 1706–1709 m. Vilniaus teismų pareigūnams reikėjo laviruoti ne tik tarp skirtingų karalių, vaivadų, politinių stovyklų, rusų bei švedų, bet ir apsispręsti, ar jie iš viso galėjo teisėtai tęsti darbą. 1706 m. atsisakius sosto Augustui II (1706 m. rugsėjo 24 d. Altranštate Augusto II įgaliotiniai su švedais pasirašė atitinkamą sutartį, o 1706 m. gruodžio 15 d. Augustas II Drezdene ją patvirtino), o Vilnių tebekontroliuojant jo ligtoliniams sąjungininkams – Lietuvos respublikonams, remiamiems Rusijos, kilo dilema – ar gali toliau tęsti veiklą karaliaus vardu veikiantieji pilies ir žemės teismai bei šaukiamas Vyriausiasis Tribunolas. Antišvediškoji Lenkijos ir Lietuvos valstybės bajorijos stovykla – Sandomiero konfederatai, iki tol nuosekliai rėmę Augustą II ir nepripažinę švedų statytinio Stanislovo Leščinskio teisių į sostą, neskubėjo pripažinti Augusto II nusišalinimo

7 *Ibid.*, p. 173.

8 *Ibid.*, p. 140.

nuo sosto ir rėmėsi Seimo konstitucija, draudžiusia karaliams savo valia atsisakyti sosto. Tikėjosi, kad Augustas II netrukus į sostą sugrįš. Tokia konfederatų nuostata lėmė, kad šalyje delsta skelbti bekaralmetį. O tai reiškia, kad nebuvo stabdoma pavietų teismų veikla, nebuvo formuojami bekaralmečiui būdingi kaptūriniai teismai, toliau galėjo posėdžiauti ir Lenkijos bei Lietuvos Vyriausieji Tribunolai. Tačiau galingas antišvediškos Sandomiero konfederacijos globėjas, Rusijos caras Petras I, nutarė pasinaudoti galimybe ir suorganizuoti sau ištikimo ir klusnaus Lenkijos bei Lietuvos valdovo rinkimus. Priešintis Petro I valiai konfederatai ilgai nepajėgė ir 1707 m. liepos 11 d. Respublikos primas Stanisławas Szembekas oficialiai paskelbė bekaralmetį⁹. Tai reiškė, kad Lietuvos pavietuose, taip pat ir Vilniuje turėjo nustoti veikę pilies ir žemės teismai, negalėjo posėdžiauti ir Vyriausiasis Tribunolas, turėjo būti formuojami kaptūriniai teismai. Vilniaus pilies ir žemės teismų pareigūnams teko apsispręsti – gali jie teisėtai toliau eiti savo pareigas ar ne. Apsisprendimą palengvino švedų armijos 1707–1708 m. žygis iš Saksonijos į Respubliką, kurio metu 1708 m. Vilniuje buvo įtvirtinta Stanislovo Leščinskio šalininkų valdžia. Jų požiūriu, valstybėje jokio bekaralmečio nebuvo, o teisėtu valdovu buvo Stanislovas Leščinskis. Tai reiškia, kad pavietuose, taip pat ir Vilniuje įprastine tvarka galėjo tęsti darbą pilies ir žemės teismai. Taip pat galėjo būti ne tik renkamas, bet ir įprastine tvarka pradėti Vilniuje savo „lietuviškosios kadencijos“ sesijas Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas. Teismų pareigūnams reikėjo greitai apsispręsti. Tai nebuvo taip lengva, ypač žinant, kad į Rusijos pasienio regionus bei Respublikos pietrytines vaivadijas (Ukrainą) pasitraukę Sandomiero konfederatai tokį Tribunolo ir pavietų teismų darbo atnaujinimą vertino kaip neteisėtą veiklą, valstybės išdavystę, kolaboravimą su švedais.

Visos šios Šiaurės karo ir vidinių Respublikos konfliktų nulemtos teisinės kolizijos suformavo prieštarinę teisinę aplinką, kurioje viena iš konflikte dalyvavusių pusių galėjo ginčyti Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo legitimumą. Tai sukėlė realią grėsmę, kad Tribunolo darbą gali ištikti destruktija. Ypač nepalanki padėtis šios institucijos veiklai susiklostė 1706 m. pabaigoje – 1707 m. Tačiau, nepaisant visų teisinių dviprasmybių ir kovų, Vilniuje kiekvienais metais rinkosi Vyriausiasis Tribunolas, nors ir kildavo abejonių dėl jo teisėtumo.

Teisė numatė du atvejus, kada Vyriausiasis Tribunolas negalėjo rinktis: kai bajorija buvo mobilizuojama krašto gynybai į visuotinį šaukimą ir antrąjį atvejį – mirus karaliui, t. y. tarpuvaldžiu. Pirmuoju atveju bajorija negalėjo dalyvauti Tribunole, nes privalėjo atlikti karinę pareigą, o antruoju atveju – nes Tribunolas skelbdavo savo sprendimus karaliaus vardu. Pirmuoju atveju Tribunolas „galėjo“,

9 Jarosław Poraziński, *Epiphania Poloniae. Orientacje i postawy polityczne szlachty polskiej w dobie wielkiej wojny północnej (1702–1710)*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1999, p. 124–127.

bet „nebūtinai privalėjo“ stabdyti savo veiklą arba sesijas galėjo nukelti kiek vėlesniam laikui. Antruoju atveju Tribunolui tiesiog buvo griežtai draudžiama posėdžiauti iki pat naujo valdovo karūnacijos¹⁰.

XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pradžioje Tribunolo darbas, tiksliau – jo teisėtumas, dažnai balansavo ant ribos. 1696 m. Tribunolas užtęsė savo sesiją – posėdžiavo apie 10 dienų ilgiau, nei derėjo. Gavęs žinią apie karaliaus Jono III Sobieskio mirtį (mirė birželio 17 dieną prie Varšuvos) Tribunolo maršalas – juo buvo aktyvus Sapiegų šalininkas, Trakų vaivada Boguslavas Aleksandras Uniechovskis (*Bogusław Aleksander Uniechowski*), privalėjo sustabdyti Tribunolo darbą, bet tai padarė tik liepos 12 dieną. Sesiją užtęsė dėl politinių motyvų. Tribunolą sustabdė (limitavo) tik po to, kai buvo priimtas beprecedentis nuosprendis, anuliavęs įtakingos Sapiegų priešininkų giminės – Krišpinų Kiršėnšteinų bajorystę, jiems paskelbė infamijos ir banicijos nuosprendžius¹¹. Tuo metu Lietuvoje šios giminės vien senatoriai buvo du – Žemaitijos vyskupas Jonas Jeronimas ir Vitebsko vaivada Andrius Kazimieras. Naujasis karalius Augustas II buvo karūnuotas 1697 m. rugsėjo 15 dieną. Tribunolas susirinko kitų metų pavasarį, nes Augusto II karūnos likimas galutinai išsprendė tik tų metų pabaigoje, pasitraukus jo oponentui Liudvikui Pranciškui Bourbonui kunigaikščiui de Conti (*Louis François de Bourbon-Conti*). Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas po šio tarpuvaldžio rinkosi kasmet, net ir didžiausios suirutės laikotarpiais: vidaus karo paaštrėjimo metais – 1698-aisiais ir 1700–1701-aisiais, taip pat 1702–1709 m., krašte vykstant karui su švedais. Susirinko net maro epidemijos metais – 1710-aisiais, bet po dviejų mėnesių darbo Vilniuje nusprendė nerizikuoti ir išsiskirstė (limitavosi).

Iš pirmo žvilgsnio Tribunolo institucija buvo gyvybinga ir dirbo sistemingai. Tačiau, kaip jau buvo minėta, ne visai visuomenei visos šios Tribunolo kadencijos atrodė teisėtos. Sapiegoms ir kitiems švedų sąjungininkams, 1704 m. vasario 16 d. paskelbusiems Augusto II detronizaciją, formaliai prasidėjo tarpuvaldis, kurį užbaigė Stanislovo Leščinskio karūnacija Varšuvoje 1705 m. spalio 4 d. Jų, t. y. Sapiegų ir jų šalininkų, požiūriu, tais metais (1704–1706) susirinkdavęs Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas dirbdavo nelegaliai. Padėtis pasikeitė 1706 m. pabaigoje, kai švedai priverė Augustą II abdikuoti, t. y. atsakyti Lenkijos ir Lietuvos valstybės valdovo sosto. Dabar jau Sapiegų priešininkams, vadinamiesiems respublikonams, teko skelbti tarpuvaldį, nes nusileisti oponentams ir pripažinti Stanislovą Leščinskį teisėtu valdovu jie jokiū būdu nesutiko. Kartu pripažino, kad

10 Dėl šios teisinės nuostatos Jono III Sobieskio valdymo metais Vyriausiojo Tribunolo darbe atsirado vienintelė ilgesnė pertrauka. Tribunolas nesirinko 1674–1675 m. Tai buvo dėl to, kad 1674 m. gegužės 21 d. išrinktas naujasis karalius karūnavosi tik 1676 m. vasario 2 d. Ši situacija minima: *Deputaci Trybunatu Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1582–1696*, p. 322, 325.

11 Gintautas Slišoriūnas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė vidaus karo išvakarėse: didikų grupuočių kova 1690–1697 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2000, p. 219. Taip pat žr. Mariusz Sawicki, „Wojna“ parlamentarna i sądowa Sapiechów z Kryszipinami Kirszensztejnami w latach dziewięćdziesiątych XVII wieku, in: *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*, red. Andrzej Stroynowski, Warszawa: Wydawnictwo DiG, p. 264–266.

1707 m. Vyriausiasis Tribunolas negali dirbti (nors jau buvo išrinkti jo deputatai). O 1708 m. ir 1709 m. Vyriausiojo Tribunolo kadencijas ir visus nuosprendžius pripažino neteisėtais¹².

1707 m. Sapiegų ir švedų priešininkai Lietuvoje realiai kontroliavo visas Tribunolo posėdžių vietas – Vilnių, Minską ir Naugarduką. Nors Augustas II jau buvo abdikavęs, tačiau jo šalininkai Respublikoje tos abdikacijos dar nebuvo pripažinę ir nebuvo paskelbę bekaralmečio. Todėl 1707 m. vasario mėnesį buvo išrinkti deputatai į Tribunolą, o gegužės 5 d. Vilniuje jis pradėjo darbą, savo maršalu (direktoriumi) išrinkdamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės referendorių Steponą Joną Slizenį (*Stefan Jan Ślizień*)¹³. Tačiau nebuvo rastas bendras sutarimas – ar jau yra tarpuvaldis ir Tribunolas privalo stabdyti darbą (limituotis), ar ne. Kaip šių abejonių pasekmė Tribunolas, nors ir posėdžiavo, tačiau taip ir nepriėmė jokių nuosprendžių. Tiksliau – nėra išlikę šio Tribunolo nuosprendžiai ir nėra šaltinių, patvirtinančių, jog nuosprendžiai buvo skelbiami.

1708 m. ir 1709 m. Vilnių, kai čia rinkosi Vyriausiasis Tribunolas, jau kontroliavo švedai ir Sapiegų šalininkai. Po ilgokos pertraukos šio teismo kontrolė vėl buvo Sapiegų grupuotės rankose. Atitinkami buvo ir Tribunolo sprendimai. Tačiau Sapiegų priešininkai, dar 1707 m. liepos 11 d. oficialiai paskelbę bekaralmetį, Tribunolo teisėtumo nepripažino. 1709 m. rudenį Lietuvoje, kaip ir visoje Respublikoje, į valdžią sugrįžę Augusto II šalininkai anuliuo visus 1708 m. ir 1709 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimus¹⁴.

Nepaisant visų kontroversijų, susijusių su Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo darbu, reikia konstatuoti, kad šio Tribunolo, kaip teisinės institucijos, veikla nebuvo paralyžiuota nei Jono III Sobieskio valdymo metais, įskaitant ir paskutinį jo valdymo laikotarpį, kai destrukcija apėmė Seimo darbą, o Lietuvoje itin paastrejo didikų grupuočių kovos, nei vidaus karo Lietuvoje metais (1697–1702), nei Šiaurės karo, kai jis vyko Lietuvos teritorijoje, metu (1702–1709). Tačiau pastaruoju laikotarpiu Tribunolo teisėtumą beveik visada kvestionavo kuri nors iš

12. Visų Tribunolo nuosprendžių panaikinimas (ir dar už dvejus metus) buvo precedento Lietuvoje neturėjęs įvykis. Anksčiau buvo pasitaikę tik tam tikrų konkrečių nuosprendžių ar jų grupių, paprastai „priimtų už akių“, panaikinimo atvejų. Pvz., 1670 m. Seimas panaikino du Lietuvos Tribunolo už akių priimtus nuosprendžius, žr. 26. Zniesienie kondemnaty Trybunału W. X. L., *Volumina Legum* (toliau – VL), Petersburg: nakładem i drukiem Jozefata Ohryzki, 1860, t. V, p. 54. 1673 m. Seimas panaikino Lietuvos Tribunolo Naugarduko kadencijos metu nuo 1672 m. gruodžio 15 d. priimtus nuosprendžius, nes Tribunolas tuo metu dar neturėjo teisės atnaujinti savo darbo – bajorija dar buvo susirinkusi į visuotinį šaukimą, žr. 20. Zniesienie kondemnat Trybunału Nowogrodzkiego, *Ibid.*, p. 86. 1710 m. sprendimas tapo precedentu. 1716 m. Lietuvos generalinė konfederacija panaikino visus 1716 m. Tribunolo Vilniaus kadencijoje priimtus nuosprendžius, o šį konfederatų sprendimą įteisino 1717 m. Nebylusis seimas, žr. 12. Skassowanie dekretow Trybunału Głównego Wielkiego Xięstwa Litewskiego, *Ibid.*, t. VI, p. 159 (f. 323–324).

13. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Xięstwa Litewskiego 1697–1794*, p. 64–65.

14. 1710 m. Seimo konstitucija (Nr. 5): Kassacya dwoch Trybunałow ostatnich w W. X. Lit. pod niebytność naszę sądzonych, VL, t. VI, p. 104 (f. 212).

konfliktavusių grupuočių. Tai, kad, nepaisant visko, Tribunolas kiekvienais metais (išskyrus 1697 m., kai dar tęsėsi tarpvaldis po Jono III Sobieskio mirties) buvo renkamas ir susirinkdavo į savo pirmąją kadenciją Vilniuje, rodo, jog šiai institucijai visų politinių krypčių didikai ir bajorai teikė itin didelę reikšmę. Faktiškai neįsivaizdavo valstybės funkcionavimo be Vyriausiojo Tribunolo.

Bandymai reformuoti Lietuvos Vyriausiąjį Tribunolą. Tribunolo reforma buvo vienas iš svarbiausių bajorijos sąjūdžio, vadinamojo koekvacijos judėjimo, vėliau, vidaus karo metais, imto vadinti respublikonais, reikalavimu. Tradiciškai šie Tribunolo reformos postulatai siejami su kova prieš Sapiegų giminės hegemoniją Lietuvoje. Tačiau iš tiesų siūlomi Tribunolo pertvarkymai Sapiegų interesų nežeidė, bet prieštaravo kitos Lietuvos oligarchų giminės – Radvilų interesams. Sapiegos senąją Tribunolo tvarką gynė nenuosekliai ir konjunktūriškai – mainais į Radvilų, kurie 1690–1697 m. kontroliavo abu Lietuvos kanclerių – didžiojo ir pakanclerio – urėdus, paramą ginant didžiojo etmono ir didžiojo išdininko, t. y. Sapiegų kontroliuotų urėdų, galias. Sapiegų ir Radvilų tarpusavio santykių paaštrėjimo momentais, pavyzdžiui, 1695 m., Sapiegos net demonstravo savo pasirengimą paremti kanclerių įgaliojimų suvaržymą bei paramą išplėsti Vyriausiojo Tribunolo savarankiškumą. Vieta, kur kirtosi kanclerių interesai ir bajorijos noras, kad Vyriausiasis Tribunolas būtų visiškai savarankiška, nei kanclerių, nei karaliaus valdžios nevaržoma teisminė institucija, kurios sprendimų nebebūtų galima niekur kitur revizuoti ar atšaukti, buvo senas paprotys, susiklostęs ne dėl teisinio reguliavimo, bet gyvenimiškoje praktikoje, kad patys svarbiausi Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo nuosprendžiai – banicijų ir infamijų – įsiteisėdavo tik tada, kai juos užantspauduodavo ir karaliaus vardu paskelbdavo Lietuvos kancleriai. Taip buvo daroma, kaip tvirtino šios tvarkos šalininkai, todėl, kad būtų užtikrintas Tribunolo nuosprendžių profesionalumas. Gyvenime tai reiškė, kad kancleriai turėjo galimybę spręsti, kuris Tribunolo banicijos ar infamijos nuosprendis įsiteisės, o kuris – ne. Analogiškos teisės Lenkijos Karalystėje jos kancleriai neturėjo. Įprastu būdu – normaliaame Seime išplėsti Vyriausiojo Tribunolo savarankiškumo nepavyko. Lūžis įvyko ypatingomis sąlygomis – 1697 m. elekciniame seime¹⁵, šiaip jau skirtame rinkti karalių, o ne priimti naujus įstatymus. Įsiteisėjo elekcinio seimo sprendimas, kai buvo patvirtintas 1697 m. karūnaciniame seime (kurio metu buvo karūnuotas Augustas II). Tuo metu vienintelis gyvas buvęs iš Lietuvos kanclerių – pakancleris Karolis Stanislovas Radvila karūnacinį seimą boikotavo, nes, kaip ir Sapiegos, buvo kito kandidato į sostą – Prancūzijos kunigaikščio Liudviko Pranciškaus Bourbono de Conti – šalininkas. Sapiegos tuo metu susitelkė ginti savo, t. y. didžiojo etmono ir didžiojo išdininko, galias, o Tribunolo reformos nekvėstavo. Lietuvos kanclerių noras sugrįžti prie ankstesnės tvarkos pastebimas 1699 m., po

15 *Coeaquetio iurium stanów Wielkiego Xięstwa Litewskiego z Koroną Polską [...]*, Wilno, 1697; Gintautas Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė vidaus karo išvakarėse*, p. 250–259.

vadınamojo pacifikacinio (susitaikymo) seimo. Paradoksas, kad tokį pageidavimą išreiškė, tiesa – ne viešai, naujasis Lietuvos pakancleris Stanislovas Antonijus Šćuka (*Stanisław Antoni Szczuka*), buvęs Lenkijos referendorius ir 1699 m. Seimo maršalas, kuris valdant Jonui III Sobieskiui buvo vienas įtakingiausių karaliaus aplinkos žmonių ir, galima sakyti, kuravo Lietuvos reikalus, globojo antisapieginį judėjimą ir itin skatino vadinamąją koekvaciją – Lietuvos ir Lenkijos teisių sulyginimą, tiksliau – Lietuvos santvarkos suvienodinimą su Lenkijos Karalystės santvarka. Tačiau šis naujojo pakanclerio noras, kuriam, matyt, simpatizavo ir didžiuoju kancleriu paskirtas K. S. Radvila, tuo metu jau buvo nerealus ir net nebuvo pateiktas plaćiajai visuomenei.

Dar lengviau įvyko Vyriausiojo Tribunolo raštvedybos perėjimas prie lenkų kalbos, atsisakant iki tol buvusios rusėnų kalbos. Šio pasiūlymo iniciatoriai buvo Naugarduko vaivadijos bajorija, ši postulatą iškėlusi 1696 m. prasidėjusio tarpvaldžio metu ir jį pradėjusi įgyvendinti savo vaivadijoje. Iniciatoriai kartu buvo ir tuometinių Lietuvos kanclerių – Dominyko ir Karolio Stanislovo Radvilų, atitinkamai didžiojo kanclerio ir pakanclerio, arba kitaip – Klecko ir Nesvyžiaus šakų Radvilų, aplinkos žmonės¹⁶. Tribunole iki pat 1696 m. nuosprendžiai, vadinamieji dekretai, rašyti rusėniškai. Tai tiesiogiai siejosi su III Lietuvos Statute įrašytu įpareigojimu pavietų žemės raštininkams visus nuosprendžius rašyti rusėnų kalba ir „rusų“ raidėmis (t. y. kirilica). Tos vaivadijos, kurioje vykdavo Vyriausiojo Tribunolo sesijos, t. y. kasmet Vilniaus bei kas antrus metus pakaitomis Minsko ar Naugarduko žemės teismai, buvo logistinė Vyriausiojo Tribunolo raštinės bazė. O šių vaivadijų žemės raštininkai pagal pareigas vykdavo ir Vyriausiojo Tribunolo raštininkų funkcijas.

Tribunolo ir žemės teismų logistinis ryšys netrukus – XVIII a. pirmojoje pusėje – sukėlė keblumų Tribunolo raštvedybai. Kaip minėta, XVIII a. ėmė ryškėti žemės teismų neįgalumo požymiai. Šis reiškinys ypać pasireiškė Naugarduke. Kurį laiką čia net nebuvo kur tinkamai saugoti Tribunolo knygų – jos buvo laikomos vienoje cerkvėje, jos šventiko – popo priežiūroje. Tačiau šios problemos atsikleidė kiek vėliau nei šiame straipsnyje aptariamas laikotarpis ir, kiek šiuo metu žinoma, nebuvo būdingos Vilniaus žemės teismui.

XVII ir XVIII a. sandūroje politinėms grupuotėms buvo labai aktuali kita problema – užtikrinti Vyriausiojo Tribunolo saugumą. Tradiciškai tai buvo vaivados pareiga. Minsko vaivadijoje, kurioje dar nuo XVI a. vidurio administracinės reformos laikų išliko atskiros vaivados ir teismo seniūno pareigybės, policines – tvarkos palaikymo – funkcijas pirmiausia vykdė Minsko seniūnas. Na, o Vilniuje

16 Gintautas Sliesoriūnas, Sejniki nowogródzkie w okresie bezkrólewia 1696/97 r. a nadanie językowi polskiemu statusu urzędowego w Wielkim Księstwie Litewskim, in: *Między Wschodem a Zachodem*, [t. 1]: *Z dziejów Polski czasów nowożytnych*, pod red. J. Staszewskiego, K. Mikulskiego, J. Dumanowskiego, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002, p. 209–214.

užtikrinti Tribunolo saugumą ir tvarką mieste buvo vaivados pareiga. Kadangi Vilniaus vaivados beveik visada būdavo ir Lietuvos didžiaisiais etmonais, tai Tribunolo saugumui užtikrinti būdavo pasitelkiami kariuomenės daliniai. Taip būdavo ir XVII a. pabaigoje, kai Vilniaus vaivada ir Lietuvos didžiuoju etmonu buvo K. J. Sapiega. Naujos sudėties Tribunolas į savo pirmosios kadencijos, vadinamosios „Lietuvos kadencijos“ (Minsko ar Naugarduko kadencijos vadintos „Rusios“ kadencija), pirmąją sesiją susirinkdavo būtent Vilniuje ir čia rinkdavo Tribunolo maršalą. Vilniuje išrinktas Tribunolo maršalas šias pareigas tęsdavo ir antrosios – „Rusios“ kadencijos metu. Tribunolo maršalo rinkimai buvo svarbiausias didikų grupuočių varžybų dėl įtakos Tribunalui momentas. Pagal rinkimų rezultatus būdavo galima spręsti, kuri grupuotė įgis didžiausią ar net lemiamą pranašumą prieš savo varžovus. Rinkimų išvakarės ir pats rinkimų metas būdavo didžiausios įtampos Tribunolo darbe momentas, kai grupuotės stengdavosi pademonstruoti savo jėgą, užslopinti oponentus. Kartu tai būdavo didžiausios rizikos, kad mieste ar pačioje Vilniaus pilyje kils varžovų konfliktai, metas. Paprastai XVII a. pabaigoje K. J. Sapiega Tribunolo saugumo užtikrinimo pretekstu į Vilniaus pilį ir miestą įvesdavo sau pavaldžios Lietuvos kariuomenės dalinius. Kartu tai būdavo galimybė daryti psichologinį ar net fizinį spaudimą Sapiegos oponentams. Vienas iš svarbiausių antisapieginio judėjimo tikslų ir buvo atimti iš K. J. Sapiegos šią teisę ir kartu pareigą užtikrinti Tribunolo saugumą, kaip sudariusią prielaidas etmonui piktnaudžiauti savo valdžia ir bauginti savo oponentus.

Sapiegos varžovams kilo sumanymas įkurti specialią – Tribunolo vėliavą, kurią sudarytų vengrų rikiuotės pėstininkai. Ši vėliava turėjo būti pavaldi ne didžiajam etmonui, bet Tribunolo maršalui. Tribunolo darbo saugumo užtikrinimo ir tvarkos palaikymo mieste, kuriame vykdavo Tribunolo posėdžiai, pareiga turėjo pereiti Tribunolo maršalo žinion. Taip pat norėta uždrausti etmonams įvesti papildomus dalinius į miestą, kuriame posėdžiaudavo Tribunolas. Tribunolo vėliavą nuspręsta įsteigti 1698 m. Tada respublikonams pavyko Vilniuje sutelkti kelis tūkstančius susimobilizavusių bajorų pašauktinių, po jų priedanga Sapiegos priešininkų grupuotė Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo kontrolę visiškai perėmė į savo rankas. Išrinktasis Tribunolo maršalas – Vitebsko kaštelionas Mykolas Kazimieras Katilas (*Michał Kazimierz Kocielł*) buvo paskelbtas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės generaliniu pulkininku. Istoriografijoje įsitvirtinusi nuomonė, kad būtent Vilniuje Tribunolo metu jis buvo išrinktas generaliniu pulkininku¹⁷. Iš tiesų juo buvo paskelbtas anksčiau, respublikonų šalininkams organizuojantis rytinėse Lietuvos vaivadijose – Baltojoje Rusioje¹⁸. Generaliniam pulkininkui

17 „Być może wtedy stworzył pierwszy raz kolo szlacheckie, które powołało go na generalnego pułkownika województw i powiatów litewskich“, Józef Gierowski, Kocielł Michał Kazimierz, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 13, s. 2, Wrocław etc., 1967, p. 224.

18 K. J. Sapiega savo garsiaame *Manifeste Dievui, Pasauliui ir Tėvynei* (1699) cituoja savo ankstesnę manifestą, paskelbtą Gardine 1698 m. kovo 18 d., t. y. dar iki Vyriausiojo Tribunolo Vilniuje

buvo suteikta teisė kviesti bajoriją į visuotinius šaukimus, t. y. patikėta šiaip jau karaliui pagal galiojusius įstatymus priskirta prerogatyva. Nors pažodžiui nebuvo taip tiesiogiai skelbiama, bet faktiškai, pasinaudodami Vyriausiojo Tribunolo kadencijos inauguravimu, Lietuvos respublikonai Vilniuje įsteigė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos konfederaciją – alternatyvų respublikonų rankose esantį valdžios centrą. Pradėtą formuoti Tribunolo vėliavą Lietuvos respublikonai pabandė dar tvirčiau įteisinti 1698 m. gruodžio 21 d. prie Gardino priimtame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos nutarime („laudoje“)¹⁹. Čia tuo metu į visuotinį šaukimą susirinko apie 10 tūkst. bajorų, atsiliepusių į „generalinio pulkininko“ Mykolo Kazimiero Katilo kvietimą. Bajorija ketino priversti iš karo kampanijos prieš turkus Podolėje kartu su kariuomene grįžtantį K. J. Sapiegą priimti respublikonų reikalavimus. Etmonas, karaliaus pasiuntinių primygtinai raginamas, bajorijai nusileido. Augustas II savo parašu patvirtino etmono ir bajorijos susitarimą²⁰ bei Lietuvos bajorijos „generalinį nutarimą“. Taip respublikonų sprendimas įkurti Lietuvos Tribunolo vėliavą, nepavaldžią didžiajam etmonui, ėmė įgauti oficialų valstybinės valdžios – valdovo pritarimą. Tribunolo vėliavą valstybės vardu įteisino 1699 m. Seimas (posėdžiavo birželio 16–30 d.), nustatęs, kad vėliavoje privalo tarnauti 100 vengrų rikiuotės pėstininkų ir keli karininkai, vėliavai išlaikyti skirta 25 tūkst. auksinų per metus. Šios lėšos turėjo būti išskiriamos iš žydų pagalvės mokesčio įplaukų²¹. Po Seimo sprendimo tais pačiais metais lapkričio 30 d. Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas savo Naugarduko kadencijos metu priėmė Tribunolo vėliavos „ordinaciją“, t. y. šio karinio dalinio sudėtį, uždavinius ir veiklą reglamentuojančius nuostatus. Juose buvo rašoma, kad Tribunolo vėliava negali būti pavaldi niekam kitam, bet tik Vyriausiajam Tribunalui ir jo maršalui,

pradžios (susirinko balandžio 14 d.), kur jau mini, kad K. M. Katilas neteisėtai uzurpavo ir tituluojasi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaivadijų ir paviatų generalinio pulkininko titulu: „Zadane ex vulnere vulnus praesumptione Tituli Imości P. Kotła Kasztellana Witebskiego, kiedy Assumpto na się Pulkownika Generalnego Wdztw: y Powiatów W. X. L. forma, tudzież Ichm. Inszych spolną na Rusi melitantium zabawą, Iako to Ichm: PP. Pocietów Podkomorzego Brzeskiego, Chorążego Trockiego, y Im: P. Chorążego Mściślawskiego, y wielu z Colligowanych, nefando operi Regimentarstwa Generalnego usurpatia“, [Kazimierz Jan Sapieha], *Manifest Bogu, Światu y Oyczyźnie przez Iaśnie Wielmożnego Ie: Mści: Pana Kazimierza Iana Hrabie na Bychowiu, Zaslawiu y Dąbrownie Sapiehę, Woiewodę Wileńskiego, Hetmana W: W. X. L. do powszechnej wiadomości Podany Roku 1699* [Dat.: w Grodnie 16 Febr. 1699; s. l. s. n.].

19 *Postanowienie Generalne Stanów Wielkiego Xięstwa Litewskiego przy rozeyściu się z pospolitego ruszenia między Ławunem a Puzewiczami dnia 21 Decembra Anno 1698 uczynione* (spaudinys); rankraštinė kopija: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 17, b. 177, l. 142–179.

20 *Traktat Rzeczypospolitey z Woyskiem Wielkiego X. Litt.* (spaudinys); rankraštinė kopija: LMAVB RS, f. 17, b. 177, l. 138–142.

21 Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo vėliava buvo įteisinta 1699 m. Seimo konstitucijoje, skirtoje Vyriausiojo Tribunolo kadenciją laikui pratęsti iki 20 savaičių, žr. Prorogatio czasu Trybunaliowi W. X. Litewskiego, *V/L*, t. VI, p. 40 (f. 75).

kurie vėliavai bus „kaip etmonas“. Maršalui Tribunolo vėliava turi paklusti ne tik Vyriausiojo Tribunolo kadencijų metu, bet visus metus, iki bus išrenkamas naujos kadencijos Vyriausiojo Tribunolo naujas maršalas. Kiekvienų metų gegužės 12 d. Vilniuje inauguruojant Vyriausiąjį Tribunolą turi būti atliekama vėliavos peržiūra („surašymas“). Tas pats turėjo būti kartojama lapkričio 12 d. Minske arba Naugarduke. Taip pat buvo patvirtintas respublikonų 1698 m. paskirtas Tribunolo vėliavos rotmistras Jokūbas Kijanovskis (*Jakub Kijanowski*)²². Kaip matome, 1699 m. Tribunolas, pirmininkaujamas Tribunolo maršalą pavadavusio Lietuvos didžiojo raštininko Jono Tyzenhauzo (*Jan Tyzenhauz*), vykdė Seimo sprendimą, nors Tribunole respublikonai jau nebeturėjo tokios absoliučios įtakos kaip 1698 m. Tačiau didysis etmonas K. J. Sapiega šio prieš jo valią suformuoto karinio dalinio nenorėjo pripažinti. 1700 m. Vilniuje inauguruojant Tribunolą, kuriam didžiausią įtaką po ilgesnės pertraukos vėl darė Sapiegų grupuotė, sudariusi susitarimą su Radvilomis, iš respublikonų šalininkų suformuota Tribunolo vėliava buvo nušalinta nuo tvarkos palaikymo Vilniuje ir Tribunolo apsaugos misijos. Išrinktasis Tribunolo maršalas, kancleris K. S. Radvila, rėmėsi savo privačiais daliniais. Sprendimą steigti Tribunolo vėliavą, pavaldžią tik Tribunolo maršalui, Lietuvos respublikonai dar kartą patvirtino 1700 m. lapkričio 24 d. priimtame vadinamajame Valkininkų nutarime, taip pat numatė galimybę panaudoti karinę prievartą prieš žydų bendruomenes, jei jos laiku nemokės Tribunolo vėliavai paskirtosios žydų pagalvės mokesčio dalies²³. Galutinai Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo vėliava tapo įteisinta 1717 m. vadinamojo Nebyliojo seimo nutarime, kuriame buvo patvirtinta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės struktūra ir sudėtis – vadinamasis „etatas“ (to meto terminais kalbant – *comput*). Vyriausiojo Tribunolo „vengrų pėstininkų“ (kitaip dar – „janyčarų“) vėliavai išlaikyti buvo skirta kiek mažiau nei anksčiau – 20 tūkst. auksinų per metus, kurie, kaip ir anksčiau, turėjo būti surenkami iš žydų pagalvės mokesčio²⁴. Pažymėtina, kad Tribunolo vėliava nebuvo įtraukta į pagrindinę kariuomenės sudėtį, kurią sudarė 6100 etatų (algos vienetų). Taip buvo įtvirtinta šio dalinio autonomija nuo didžiojo etmono valdžios. Seimo konstitucijoje nebuvo nurodyta Tribunolo vėliavos dislokacijos vieta ir dydis. Galime tik numanyti, kad dalinyje turėjo tarnauti tie patys 100 pėstininkų ir dar keli karininkai. Vėliava turėjo išsilaikyti iš jai skirtų 20 tūkst. (20 100) auksinų per metus. Tribunolų metu vėliava būdavo tuose miestuose, kur jie posėdžiaudavo. Galima konstatuoti, kad XVII ir XVIII a.

22 Ordynacja Trybunalska Piechoty Trybunału W. X. Litt. [...] pod czas sądów trybunalskich w Nowogródku [...], 1699 dnia 30 Novembra, LMAVB RS, f. 17, b. 177, l. 192–195v.

23 „Za ktoremi *fortis executio* przy Grodzkim Wzrędzie *cum adminiculo*, iesliby tego potrzeba było, Ich MM. PP. Rotmistrzów Wojewódtw i Powiatów tych, gdzie Kahały y Żydzi consistunt, przez Rotmistrza Trybunalskiego extendi powinna będzie“, žr. *Postanowienie Generalne Stanów W. K. Lit. [...] pod Olkinikami uchwalone*, R. P. 1700., l. B2.

24 *VL*, t. VI, p. 183–184 (f. 353–356).

sandūroje, nepaisant itin sudėtingų politinių aplinkybių, į vidaus karą peraugusios grupuočių kovos, Šiaurės karo, pavyko įgyvendinti svarbias Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo reformas, šiam teismui suteikusias didesnį savarankiškumą, pakėlusias šios institucijos prestižą, priartinusias šią instituciją prie bajorijos lūkesčių. Kai kurios permainos, pavyzdžiui, Vyriausiojo Tribunolo vėliavos, pavaldžios Tribunolo maršalui, įsteigimas, iki pat aktyvių kovų Lietuvos teritorijoje pabaigos – 1710 m., nebuvo pakankamos, kad pateisintų į jas sudėtas viltis jau artimiausiais metais. Vidaus kovų ir karo su švedais mastai bei aštrumas buvo pernelyg dideli. Tačiau vėliava ši vėliava buvo naudinga, stiprinant Tribunolo maršalų autoritetą, apsaugant Tribunolą nuo tiesioginio ambicingų didikų ar pareigūnų spaudimo²⁵. Kad visuomenė palankiai vertino šią reformą, rodo ir tas faktas, jog XVIII a. antroje pusėje analogiška vėliava – Išdo vėliava (regimentas) buvo įsteigta ir prie Lietuvos išdo (Išdo komisijos), turėjusi užtikrinti šios išdo sistemos institucijos saugumą ir tvarką jos posėdžių vietoje – Gardine²⁶.

Didikų grupuočių bandymai uzurpuoti Vyriausiąjį Tribunolą. Nors XVII ir XVIII a. sandūros politinėje publicistikoje bei vėlesnėje istoriografijoje buvo įprasta teigti, kad Jono III Sobieskio valdymo pabaigoje Sapiegų grupuotė pajungė savo įtakon Tribunolą ir jame nevaržomai savivaliavo, tačiau Tribunolo deputatų sudėtis ir jo maršalų asmenybės rodo, kad tokie tvirtinimai yra perdėti. Sapiegoms teko dalytis savo įtaka su kitų didikų, pirmiausia Radvilų, šalininkais. Tai ypač buvo akivaizdu 1693 m. ir 1694 m., kai Sapiegoms prireikė Radvilų pagalbos, kad galėtų neutralizuoti Vilniaus vyskupo Konstantino Kazimiero Bžostovskio (*Konstanty Kazimierz Brzostowski*) pastangas šio teismo sprendimais paremti savo kaltinimus Sapiegoms ir 1694 m. savo skirtą bažnytinę bausmę – ekskomuniką didžiajam etmonui K. J. Sapiegai. 1693 m. ir 1694 m. Tribunolo maršalais buvo Radviloms artimi žmonės – 1693 m. rūmų išdininkas Kazimieras Fronckevičius Radzimirskis (*Kazimierz Frąckiewicz Radziwiński*), o itin svarbiais Lietuvos vidaus politiniame gyvenime 1694 m. Tribunolui pirmininkavo pats pakancleris K. S. Radvila. 1695 m. Sapiegoms susipykus su Radvilomis dėl Biržų Radvilų šakos palikimo ir 1695 m. mirusios Liudvikos Karolinos Radvilaitės, Neuburgo (Noiburgo) kunigaikštienės, mažametės dukros bei jos valdų globos, Sapiegos pajėgė sutelkti savo šalininkus ir primetė savo valią Tribunolui 1695 m. ir 1696 m. Iki šio momento įtaka Tribunole būdavo iškvojama tradiciniais būdais – laimint deputatų į Tribunolą rinkimų kampanijas pavietų seimeliuose. Padėtis pasikeitė

25 Apie Tribunolo apsaugą XVIII a., taip pat ir Tribunolo vėliavą tuo metu rašė: Iwona Wierchowicka, *Ochrona wojskowa Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1698–1792), W kręgu dziejów sił zbrojnych i prawa wojskowego. Materiały IV Konferencji historyków państwa i prawa Polanica 4–6 września 2000*, Wrocław, 2001, p. 36–44.

26 Mariusz Machynia, Valdas Rakutis, Czesław Szrednicki, *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego. Oficerowie Wielkiego Księstwa Litewskiego 1777–1794. Spisy*, Kraków: Księgarnia akademicka, 1999, p. 487–489.

išrinktus Augustą II ir jam įsitvirtinus Lenkijos ir Lietuvos valdovo soste. Vidaus konfliktai Lietuvoje iš politinės kovos ėmė peraugti į ginkluotą. 1698 m. Vyriausiąjį Tribunolą visiškai monopolizavo respublikonai, t. y. radikalusis antisapieginės opozicijos sparnas. Respublikonų pergalę nulėmė ne tik sėkmė deputatiniuose (Grabnyčių) seimeliuose, bet ir ginkluota jėga – bajorijos visuotinio šaukimo būrių, kuriuos parėmė dar ir kelios iš Žemaitijos Grigaliaus Oginskio į Vilnių atsiųstos didžiajam etmonui nepaklūstančios kariuomenės vėliavos. Tribunolo faktinis uzurpavimas respublikonams leido įteisinti savo konfederacinio pobūdžio nutarimus²⁷ ir priimti eilę sau palankių nutarimų senose bylose prieš Sapiegas. Dėl to net 1699 m. Seimas šiaip jau palankioje respublikonams konstitucijoje dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo pabarė, jog Tribunole buvo skelbiami nuosprendžiai „savo pačių bylose“²⁸.

1699 ir 1700 m. Tribunole respublikonai prarado savo įtakos monopolį. Sapiegos atgavo dalį savo turėtų pozicijų, tačiau šių Tribunolų nebepajėgė visiškai pajungti savo valiai. 1699 m. Tribunolo maršalu buvo išrinktas senas Sapiegų šalininkas, Mscislavo vaivada Mykolas Kazimieras Daumantas Siesickis (*Michał Kazimierz Dowmont Siesicki*). 1697 m. karaliaus rinkimuose jis, kaip ir Sapiegos, parėmė ne Augustą II, o kunigaikštį Liudviką Pranciškų Bourboną de Conti. Tiesa, nuo 1698 m. M. K. D. Siesickis ėmė laviruoti tarp besivaržančių grupuočių ir stengėsi įgyti Augusto II palankumą. Trumpas M. K. D. Siesickio flirtas su respublikonais 1700–1701 m. pasibaigė jau 1702 m. pavasarį, kai jis kartu su Sapiegomis parėmė į Lietuvą įsiveržusius švedus²⁹. M. K. D. Siesickio išrinkimą 1699 m. Tribunolo maršalu būtų galima vertinti kaip kompromisinį sprendimą. Tačiau respublikonams jis tuo metu vis dar tebeatrodė Sapiegų grupuotės žmogus, todėl Tribunole jam buvo trukdoma pirmininkauti. Todėl liepos viduryje jis apleido Tribunolą ir pirmininkavimą užleido išrinktam savo pavaduotojui („substitutui“), Lietuvos didžiajam raštininkui Jonui Tyzenhauzui, kuris kartais

27 Aktykacja laudum generalnego W. X. Lit. [Vilnius, 1698 m. gegužės 2 d.]; Akt. Manifestu Rzeczypospolitey. [Vilnius, 1698 m. gegužės 2 d.]; Aktykacio Instructyi od Rzeczy Ichmm PP. Posłom dana [Vilnius, 1698 m. gegužės 2 d.]; Aktykacja Traktatów między Woyskiem a Rzptey WXL postanowionych [...] w Szkudach. [Skuodas, 1698 m. kovo 3 d., aktuota Vilniuje, 1698 m. gegužės 9 d.]; Aktykacja Confederacy Woyska WXL z Rzptą WXL [...] w Szkudach. [Skuodas, 1698 m. vasario 22 d., aktuota Vilniuje, 1698 m. gegužės 9 d.], Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. Senieji aktai (toliau – LVIA, f. SA), b. 43 (f. 8 (Vyriausiasis Tribunolas), ap. 1, l. 184–189v; 190–193v; 194–199v; 271–276v; 277–282v.

28 „Trybunał główny W. X. Lit. *juxta coaequationem jurium* y porządku Trybunału W. X. L. w roku 1698 postanowionego *in toto* approbuiemy. A że różni dawszy się obrać Deputatami *in aggravationem* stron do Trybunału dekreta otrzymiuią przypozywaiąc *in contemptum* prawa [...] tedy takowe dekreta mocy mieć nie maią y sprawy in integrum restitui powinny lege praesenti postanawiamy“, *VL*, t. VI, p. 40 (f. 75).

29 Andrzej Rachuba, Siesicki Michał Kazimierz h. Bawola Głowa (zm. 1713), *Polski Słownik Biograficzny* (toliau – *PSB*), Warszawa etc., 1997, t. 37, s. 3 (154), p. 370.

buvo vadinamas tiesiog Tribunolo maršalu³⁰ ir buvo labiau priimtinas respublikonų grupei. J. Tyzenhauzas pirmininkavo Tribunolo posėdžiams Naugarduke tuo metu, kai ten buvo patvirtinti Vyriausiojo Tribunolo vėliavos nuostatai. Tribunolo kadencijos Naugarduke pabaigoje M. K. D. Siesickis vėl grįžo ir pirmininkavo paeilii su J. Tyzenhauzu. Kad sėkmingiau nustumtų respublikonus, Sapiegoms vėl teko tartis ir dalytis įtaka su Radvilomis, pirmiausia kancleriu Karoliu Stanislovu. Galingiausiomis Lietuvos didikų giminėms 1700 m. pradžioje pavyko suderinti savo interesus. Išankstinių užkulisinių derybų metu Sapiegos nusileido kancleriui ir parėmė jo kandidatūrą į Tribunolo maršalus. Atšaukė savo kandidatą – Polocko vaivadą Dominiką Mykolą Slušką (*Dominik Michał Słuska*)³¹. Radvilos išrinkimą Tribunolo maršalu užtikrino ne tik deputatinių (Grabnyčių) seimelių kampanijos rezultatai ir susitarimas su Sapiegomis, bet ir ginkluota jėga. Vyriausiojo Tribunolo inauguravimo išvakarėse kancleris į Vilnių atsivedė keletą savo privačių vėliavų. Pasklidusi žinia, kad kancleris į Tribunalą vyksta kartu su didele ginkluota palyda, sukėlė respublikonų pyktį. Galvota net apie visuotinį bajorijos šaukimą³², kuris turėjo nustelbti didikų pajėgas ir vėl užtikrintų respublikonų dominavimą Tribunale, kaip jau buvo 1698 m. Tačiau visuotinio šaukimo be jokio teisinio pagrindo skelbti nesiryžta. O surinkti privatūs respublikonų lyderių daliniai ir šalininkų būriai nedrįso konfrontuoti su kanclerio ir Sapiegų daliniais, taip pat atvykusiais į Vilnių. Po kancleriui sėkmingų Tribunolo maršalo rinkimų ir jo pozicijos įtvirtinimo privatūs daliniai nužygiavo į Livoniją padėti Augustui II kovoje su švedais³³. Apie kanclerio į Vilnių atsivestų ir vėliau karaliui prie Rygos nusiųstų dalinių dydį amžininkai paliko skirtingų liudijimų. Prancūzijos pasiuntinys Karolis Pranciškus de Caradas markizas du Heronas 1700 m. rašė apie 150 pėstininkų, vieną dragūnų ir vieną šarvinių vėliavą³⁴. Kiti rašė net apie 600 raitarus ir 100 dragūnų³⁵, dar kita versija – kad buvo viena dragūnų ir dvi

30 *Deputaci Tybunalu Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1794*, p. 31–32.

31 Andrzej Rachuba, Słuska Dominik Michał h. Ostoja (1655–1713), *PSB*, t. 39, z. 1(160), Warszawa etc., 1994, p. 142.

32 „Xiąże Jmć Kanclerz W. WXL deputat z Brześcia poczet niemaly z sobą do Wilna prowadzi, który siła województw y powiatw pobuntował, że maia ad initium Trybunalu wszystka szlachta viritim stawać pod Wilnem“, žr. 1700 m. kovo 28 d. pranešimas iš stovyklos prie Rygos, Archiwum państwowe w Toruniu (toliau – APT), II, rkr. XIII-35, p. 661–662; Gintautas Sliesoriūnas, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje suverbuotų karinių dalinių siuntimas prie Rygos 1700 m., in: *Lietuvos istorijos metraštis, 2001 metai, 2002*, Nr. 1, p. 69.

33 „Z Litwy die 28 augusti donoszą, że Xiąże Jmć Kanclerz WXL Marszałek Trybunalu Wileńskiego in obsequiam Króla Jmć posłał chorągiew bardzo okazałą Raytaricy“, 1700 m. rugpjūčio 28 d. pranešimas iš Lietuvos, APT, II, rkr. XIII-35, p. 854.

34 Jacek Staszewski, *O miejsce w Europie. Stosunki Polski i Saksonii z Francją na przełomie XVII i XVIII wieku*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973, p. 229.

35 1700 m. liepos (ar rugpjūčio) 18 d. pranešimas iš Mintaujos, APT, II, rkr. XIII-35, p. 793–796.

haidukų vėliavos³⁶. Pats kancleris rašė, kad siuntė 60 raitarų ir 100 dragūnų³⁷. Tai patikimiausi duomenys, rodantys minimalų įmanomą kanclerio privačių dalinių, atsivestų į Vilnių, dydį, nes tikėtina, kad ne visus savo karius kancleris vėliau pasiuntė prie Rygos. Kanclerio pajėgas Vilniuje Tribunolo inauguravimo išvakarėse papildė didžiojo etmono K. J. Sapiegos nurodymu sutelkti keli Lietuvos valstybinės kariuomenės daliniai bei Sapiegų klientų būrys. Taip bendros Radvilų ir Sapiegų ginkluotos pajėgos kartu su šių didikų klientais bei šalininkais užtikrino, kad Lietuvos respublikonai, vadovaujami Grigaliaus Oginskio ir Mykolo Kazimiero Katilo, su savo bajorų ir privačiais ginkluotais būriais nenustelbtų Sapiegų ir Radvilų šalininkų ir neprimestų Vyriausiajam Tribunolui savo kandidato į Tribunolo maršalus³⁸. Sapiegų grupuotės jėgos demonstracija tuo metu privertė iš Vilniaus pasitraukti respublikonų (G. Oginskio ir M. K. Katilo) atsivestus būrius³⁹. 1700 m. pradžioje sudarytas Radvilų ir Sapiegų kompromisas netrukus iširo. K. S. Radvila, greičiausiai norėdamas sužlugdyti Sapiegų susitarimą su Neuburgo (Noiburgo) kunigaikščiu Karoliu Pilypu dėl Biržų Radvilų valdų pirkimo, persimetė į respublikonų pusę. Kaip Tribunolo maršalas jis nukėlė (limitavo) Vyriausiojo Tribunolo rudens kadencijos darbus. Formaliai taip padarė dėl to, kad respublikonai sušaukė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos visuotinį šaukimą. Kancleris pasielgė čia lygiai taip pat, kaip 1698 m. rudenį tų metų Tribunolo maršalas M. K. Katilas, limitavęs Tribunolą ir taip pateisinęs bajorijos visuotinį šaukimą, kurį, beje, pats (o ne tokią išimtinę teisę turėjęs karalius) ir sušaukė. Toks kanclerio ir Tribunolo maršalo poelgis 1700 m. suteikė vėlgį M. K. Katilo sušauktam visuotiniam šaukimui teisėtumo įvaizdį, nors iš tiesų bajorijos mobilizacija buvo neteisėta – karalius 1700 m. vasarą buvo paskelbęs tik pirmą žinią (*wici*), reiškiančią, kad krašto saugumui kilo potencialus pavojus ir reikia ruoštis galimam visuotiniam šaukimui. Kitų dviejų privalomų nurodymų karalius nepaskelbė. Kaip žinia, per šį visuotinį šaukimą jėgos buvo nukreiptos ne prieš švedus, kurie nei į Lietuvos, nei į Respublikos žemes tuo metu dar nebuvo įkėlę kojos, bet prieš Sapiegas, ir jis baigėsi pastarųjų sutriuškinimu Valkininkų mūšyje 1700 m. lapkričio 18 d. Po

36 1700 m. rugsėjo 12 d. pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, APT, II, rkr. XIII-35, p. 871–872.

37 „Die 25 [Augusti] [...] Ludzie Xięcia Jmci nadworni, to iest 60 Raytaryi i 100 Dragonii, wyszli pod Ryge in obsequiem Króla Jmci dośe dobrze odziani y munderowani kosztem Xięcia Jmci“, K. S. Radvilos dienoraštis, *Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*, rkr. 977, l. 96v.

38 „Die 26. [Aprilis] Przysięga Ichmm PP Deputatów y Elekcyą Marszałka Trybunalskiego, który honor cessit unani consensu na osobę Xięcia Jmci [K. S. Radvila] pod czas przysięgi w Zamku stały dwa Reymenty piesze panszreyterami otoczywszy przy tym Raytarye, Dragonie y Węgierska piechoty w paradzie iak do boju, a nad to Towarzystwa Ichmm PP Sapiehow z kilkaset na koniach. Racya tego była, że Im. P. Kociel Kasztelan Witebski, Im P Starosta Żmudzki chcąc subiectas partis suae wystawić za Marszałka zebrali byli gromadę z partyzantów swoich odezwawszy się że tę Assystencye mu z Wilna wypędzić, ale obaczywszy gotowość taką et potentie niechcieli hazardować“, K. S. Radvilos dienoraštis, *Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*, rkr. 977, l. 95.

39 *Ibid.*

Valkininkų mūšio ir lapkričio 24 d. paskelbto Valkininkų nutarimo iš Vyriausiojo Tribunolo sudėties buvo pašalinti Sapiegų šalininkai⁴⁰. Savo ruožtu K. J. Sapiega 1703 m. rugpjūtį paskelbtame manifeste kaltino respublikonus, kad 1700 m. Tribunolo darbas buvo sustabdytas (limituotas) neteisėtai – norint padidinti prie Valkininkų besirenkančių respublikonų būrių skaičių. Taip pat teigė, kad Sapiegas rėmusių, etmono žodžiais – „sergėjusių teisę (įstatymus)“, deputatų pašalinimas iš Tribunolo taip pat buvęs neteisėtas – įvykdytas, be to, dar ir nepaisant daugumos Tribunolo teisėjų valios. Dar labiau Tribunolo garbė buvusi pažeminta, kai grįžtantį iš Tribunolo (faktiškai po Valkininkų mūšio – G. S.) teisėją – Mozyriaus seniūną Petrą Karolį Kotovskį (*Piotr Karol Kotowski*) viešame kelyje užpuolė ir nužudė vienas iš aktyvių respublikonų vadų Mykolas Chaleckis (*Michał Chalecki*)⁴¹. Užpuolimas įvyko 1700 m. 8 arba 9 d.⁴² Kaip žinia, M. Chaleckis pretendavo į P. K. Kotovskio turėtas Mozyriaus seniūno pareigas. Beje, po pergalės Valkininkuose besitraukiančius į Vilnių Sapiegas persekioti buvo pasiūstas ne kas kitas, o Tribunolo vėliavos rotmistras Jokūbas Kazimieras Kijanovskis, kuris respublikonų organizuoto visuotinio šaukimo struktūroje ėjo Ašmenos pavieto vienos iš vėliavų rotmistro pareigas. Suimti Vilniuje Sapiegų J. K. Kijanovskis nesuskubo, bet apilėšė jų rūmus, tris dienas terorizavo miestą, paėmė 1 tūkst. talerių kontribuciją ir tik tada pasitraukė iš Lietuvos sostinės⁴³.

Nuo 1701 m. Vyriausiojo Tribunolo kontrolė Lietuvos politinėms stovykloms buvo svarbi ne tik kaip priemonė, leidusi išgauti sau palankius ir oponentus gniuždančius teismo sprendimus, bet ir kaip būdas suteikti savo valdžiai teisėtumo įvaizdį. 1701 ir 1703 m. prie Vyriausiojo Tribunolo Vilniaus kadencijų Lietuvos respublikonai priderino savo konfederacinio pobūdžio suvažiavimus. 1701 m. atvyko dar ir į Respublikos seimą Lietuvoje išrinkti pasiuntiniai⁴⁴. Respublikonų suvažiavimų dalyvių ir Vyriausiojo Tribunolo deputatų derinys priminė XVI a. pabaigoje – XVII a. pirmojoje pusėje tarpvaldžiu Lietuvoje šauktus Vyriausiuo-

40 *Deputaci Tybunalu Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1794*, p. 36–40.

41 Manifest Jaśnie Wielmożnych Ichnciow Panów Sapiechów [...] 1703 (įrašo Poznanės pilies teismo knygoje kopija), *Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*, b. I. 5969, p. 140.

42 *Deputaci Trybunalu Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1796*, p. 40; LVIA, f. SA, b. 388, l. 1022–1023.

43 „Po tey Wiktoryi wyprawiono na podiazd do Wilna Pana Kianowskiego, Rotmistrza Oszmiańskiego z kilkonastą chorągwiemi szukając Panów Sapiechów, ale ich tam nie zastano.[...] Pan Kianowski z swym podiazdem niezastawszy w Wilnie PP. Sapiechów dowiedziawszy się że ich słudzy y przyjaciele po klasztorach chowaią się mało nie rabował klasztoru, ale w Pałacach y Kamienicach Sapieżyńskich uprątnęli wszystko co mogli naleść. Bawili się trzy dni w Mieście y 1000 talerów wystraszywszy ustąpili“, LMAVB RS, f. 17, b. 177, p. 255–255v.

44 Apie 1701 m. balandžio 11 d. – liepos 27 d. Vilniuje posėdžiavusio Vyriausiojo Tribunolo deputatų (maršalas – M. S. Višnioveckis) ir pasiuntinių į Seimą dalyvavimą Vilniaus 1701 m. gegužės 2–13 d. suvažiavimo darbe žr. Gintautas Sliessoriūnas, *Czy tak zwane postanowienie wileńskie mogło zostać uchwalone w 1701 roku*, *Zapiski Historyczne*, t. LXXIV, sąs. 2, 2009, p. 12–13.

sius suvažiavimus, kurie taip pat remdavosi Vyriausiojo Tribunolo, kaip teisėtos aukščiausiosios teisminės institucijos, kurioje buvo atstovaujama visų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paviėtų bajorijai, autoritetu. Tai leido tokiems suvažiavimams pretenduoti į teisę priimti nutarimus visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vardu. 1701 ir 1703 m. Vilniaus suvažiavimų dalyvių sudėtis turėjo sąsajų ir su priešseiminiais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės generaliniais seimeliais (Valkavisko ir Slanimo), kurie šiaip jau nyko XVII a. pirmojoje pusėje. 1701 ir 1703 m. Vilniaus suvažiavimų dalyvių sudėtis ir ta aplinkybė, kad jie buvo priderinti prie Vyriausiojo Tribunolo sesijų, kėlė šių suvažiavimų autoritetą, jų nutarimams suteikė teisėtumo ir plačios paramos Lietuvos visuomenėje įvaizdį. 1703 m. suvažiavimas buvo sušauktas Tribunolo sesijos išvakarėse. 1703 m. kovo 7 d. suvažiavime buvo paskelbta, jog sudaroma Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės generalinė konfederacija. Ji pratęsė 1700 m. lapkričio 24 d. Valkininkų nutarimu suorganizuotos Lietuvos respublikonų stovyklos ypatingąjį valdymą karo su švedais ir Sapiegų šalininkais aplinkybėmis. Kita vertus, ir Sapiegos savo valdžios Lietuvoje atkūrimą stengėsi pagrįsti jiems palankiais Vyriausiojo Tribunolo sprendimais. Pirmas toks, bet nelabai sėkmingas Sapiegų bandymas buvo 1702 m.⁴⁵, o 1708 ir 1709 m. Sapiegos jau visiškai išnaudojo savo kontroliuojamo Tribunolo galimybes.

1708 m. Tribunolą Sapiegų grupuotė perėmė į savo įtaką, nes jo inauguravimo Vilniuje metu (1708 m. balandžio 23 d.) Lietuvos sostinėje buvo švedų ir Sapiegų daliniai. Tribunolo maršalu buvo išrinktas K. J. Sapiega, kurį po Valkininkų mūšio respublikonai buvo nušalinę iš Vilniaus vaivados ir Lietuvos didžiojo etmono pareigų. Šio Tribunolo „užvaldymo“ ypatybė buvo ta, kad Grabnyčių seimelių, rinkusių Tribunolo teisėjus (deputatus) metu (vasario 6 d.) beveik visą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritoriją dar tebekontroliavo respublikonai ir juos rėmusi Rusijos kariuomenė. Pvz., Vilniaus seimeliui pirmininkavo aršiausias Sapiegų oponentas Grigalius Antanas Oginskis. Kauno seimeliui pirmininkavo kitas Sapiegų priešas – Boguslavas Oginskis. Ką tik švedų užimtame Gardine skubiai sušauktame seimelyje deputatais į Tribunolą buvo išrinktas pats K. J. Sapiega ir jam tuo metu aktyviai talkinęs Minsko seniūnas Kristupas Zaviša. Vis dėlto mažiausiai 21 deputatas atvyko į Vilnių ir dalyvavo Tribunolo darbe. Kiti – žinoma apie 16 dar išrinktų deputatų – arba neatvyko, arba jiems nebuvo leista dirbti Tribunole. Pažymėtina, kad gana daug respublikonų ir Maskvos kontroliuotose teritorijose išrinktų deputatų nepasitraukė su rusų bei respublikonų kariuomene, neprisidengė „bekaralmečiu“, o atvyko į Tribunolo inauguraciją Vilniuje ir parėmė K. J. Sapiegą.

45 Gintautas Sliesoriūnas, The first occupation of Vilnius during the Great Northern war, *Lithuanian Historical Studies*, t. 14, 2009, Vilnius, 2010, p. 75, 91–93; Idem, Pirmoji Šiaurės karo metais Vilniaus okupacija (1702 m. balandis–gegužė), *Praeities pėdsakai: skiriama profesoriaus daktaro Zigmanto Kiaupos 65-mečiui*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007, p. 281–283.

Ypač įdomus Polocko deputatų atvykimas, nes Polocką Tribunolo darbo metu tebekontroliavo Maskvos kariuomenė.

Nuo 1701 m. ir iki 1710 m. galiojo elementari taisyklė – kieno kariuomenė stovėjo Vilniuje, to buvo ir Tribunolas. Po 1710 m. beveik iš karto Vyriausiasis Tribunolas grįžo į savo tradicinę būklę, kai įtaką jame didikų grupuotės bei šiaip įtakingesnės asmenybės turėjo dalytis, o Tribunolo maršalo rinkimuose sėkmę lemdavo grupuočių derybos, kompromisai ir sėkmė deputatinių seimelių kampanijose. O prievartos, ginkluotos jėgos veiksnys, toks akivaizdus Vyriausiojo Tribunolo veikloje 1698–1709 m., jei ir visiškai nepranyko, tai labai sumažėjo.

Respublikonų ir Sapiegų grupuočių kova dėl Vyriausiojo Tribunolo kontrolės paskatino savotiškas varžybas, rengiant Tribunolo darbą reglamentavusius nuostatus – vadinamąsias *Byly swarstymo twarkas* (*Porządek sądzienia spraw*), kitaip dar vadintas „ordinacijomis“. 1698–1710 m. tokių nuostatų buvo patvirtinta net keturi – 1698, 1699, 1708 ir 1710 metais. Visi keturi buvo priimti Vilniuje posėdžiavusių Tribunolo kadencijų metu ir čia pat Vilniuje išspausdinti atskirais leidiniais. 1698 m. nuostatus⁴⁶ priėmė visiškai respublikonų kontroliuotas Tribunolas, pirmininkaujamas M. K. Katilo. Į nuostatus buvo perkelti 1697 m. elekciniame seime priimto Lenkijos ir Lietuvos teisių sulyginimo (koekvacijos) įstatyme, tiksliau, jo „papildyme“ surašytos Vyriausiojo Tribunolo savarankiškumą išplėtusios ir jo veiklą Lenkijos Tribunolo pavyzdžiu reglamentavusios nuostatos. Nedelsiant šie nuostatai buvo išspausdinti kartu su koekvacijos įstatymu. Kadangi 1698 m. Tribunolo sprendimų teisėtumą kvestionavo Sapiegų grupuotė, tai jau pačioje 1699 m. Vyriausiojo Tribunolo darbo pradžioje, kai jam dar pirmininkavo Sapiegų šalininkas M. K. D. Siesickis Tribunalui buvo pateikta nauja „Nuostatų“ redakcija. Joje buvo skelbiama, kad nei 1697 m. koekvacijos įstatymas, nei 1698 m. Vyriausiojo Tribunolo nuostatai jokiū būdu nėra nuneigiami. Patys 1699 m. nuostatai skyrėsi nuo 1698 m. tik tam tikrais redakciniais pakeitimais ir nežymiais papildymais. Vienas tokių papildymų buvo apie Tribunolo nuosprendžių kalbą. Nurodyta vengti sunkiai suprantamų lotyniškų žodžių ir rašyti gera lenkų kalba⁴⁷. Tai siejosi su 1697 m. koekvacijos įstatymu, kuriame nurodyta Tribunolo raštvedyboje, tiksliau – rašant nuosprendžius, pereiti nuo rusėnų prie lenkų kalbos. 1699 m. Tribunolo nuostatuose iš tiesų gana daug kur buvo atsakyta lotyniškų intarpų, buvusių panašiuose 1698 m. nuostatuose. Keli redakcinio pobūdžio pakeitimai šiek tiek švelnino Sapiegoms nepalankias 1698 m. nuostatų formuluotes. Beveik tapačių nuostatų paskelbimas 1699 m., matyt, buvo nulemtas Sapiegų grupuotės noru sumenkinti 1698 m. nuostatus ir susiaurinti jų vartojimą Tribunolo

46 *Porządek sądzienia spraw w Trybunale W.X. L. z constytutij seymowych, z coaequatiej praw W.X. L. z Koroną Polską y z Statutu W.X.L. zebrany i opisany [...] 1698 [...] Aprila 16 dnia*, [Vilnius, 1698].

47 „Strzegąc się w dekretach terminów Łacińskich, które czasem trudność sprawie zadaia stronóm Łaciny nieumiejającym wątpliwość, ale szczerą Polszczyzną one pisząc“, *Porządek sądzienia spraw w Trybunale W.X. L. z konstytucji seymowych, z coaequacyej praw W.X.L. z Koroną Polską y z Statutu W.X. L. zebrany y opisany r. 1699 miesiąca maia 7 dnia*, [Vilnius, 1699], l. Biv.

praktikoje. Neatsaukiant 1698 m. nuostatų, buvo pateikta naujesnė ir kiek praplėsta tų pačių procesinių normų redakcija, todėl Tribunolas ateityje turėjo remtis naujesniais nuostatais, kurie tačiau neturėjo tiesiogiai asocijuotis su Sapiegomis priešišku 1698 m. Tribunolu. 1708 m. Tribunolas, kuris pirmą kartą po 1696 m. buvo visiškai kontroliuojamas Sapiegų grupuotės, priėmė naujus Tribunolo nuostatus, reglamentavusius ne tik Tribunolo darbą, bet ir teisiškai įtvirtinusius Sapiegų valdžios ir turinių teisių restituciją Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Buvo panaikinti visi ankstesni (turėtas omenyje laikotarpis po 1700 m. lapkričio 18 d. įvykusio Valkininkų mušio) teismų nuosprendžiai prieš Sapiegas ir jų sąjungininkus⁴⁸. Pažymėtina, kad net šių Sapiegų interesus atspindėjusių nuostatų įžangoje buvo skelbiama, kad nei 1697 m. koekvacijos įstatymas, nei jo sprendimus įtvirtinę 1698 m. Tribunolo nuostatai jokiū būdu nėra atšaukiami. Sapiegos taip demonstravo, kad nebeturi planų vėl grąžinti Lietuvoje savo giminės hegemoniją ir gerbia bajorijos teises praplėtusius iškovojimus. Respublikoje atkūrus Augusto II, o Lietuvoje – respublikonų, t. y. Švedijos ir Sapiegų priešininkų, grupuotės valdžią 1708 m. Tribunolo nuostatai nebegalėjo būti toleruojami ir pripažįstami. 1710 m. Tribunolas priėmė naujus nuostatus, kuriuose buvo pakartotas Sandomiero konfederacijos Varšuvoje 1710 m. surengtos Visuotinės Tarybos (*Walna Rada*), vykdžiusios Lenkijos ir Lietuvos valstybės Seimo funkcijas, sprendimas, naikinęs visus be išimties 1708 ir 1709 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimus, t. y. ir 1708 m. Tribunolo nuostatus⁴⁹.

1698, 1708 ir 1710 m. Tribunolo nuostatai buvo labiausiai „politizuoti“. Nors 1698 ir 1710 m. nuostatai liko galioti, bet didžiausią išliekamąją vertę teisinėje praktikoje turėjo palyginti neutralūs 1699 m. nuostatai. Būtent jie buvo įtraukti ir į XVIII a. Trečiojo Lietuvos Statuto leidimus (1744 ir 1786 m.), kartu su 1697 m. koekvacijos įstatymu bei dar keliais privalomais priedais.

Nepaisant visų neigiamų aspektų, pasireiškusių Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikloje XVII ir XVIII amžių sandūroje, jo veiklos tęstinumas buvo išlaikytas per visą vidaus karo Lietuvoje (1697–1702) ir Šiaurės karo veiksmų Lietuvos teri-

48 „Dekreta, y Kondemnaty *generaliter* wszystkie *Cujuscunq subsellii*, którekolwiek pod ten czas wnétrznego zamieszania, nie tylko na Dom Iaśnie Wielmożnych Ich Mściów Panów Sapiehów, ale też wielu innych Iaśnie Wielmożnych IMOściów Panów Senatorów, Dygnitarzów, Urzędników, y Obywatelów Wielkiego Xięstwa Litewskiego, *in eadem oppressione* z Ich Mościami zostających wypady, iako już są *Publicis faederibus a Republica* skassowane, tak one *pro nullis et irritis* mając, waruię“, *Porządek sądzienia spraw w Trybunale W. X. L. z Konstytucyi Seymowych, z Prawa Coaequationis, y z Statutu W. X. L. zebnany, y opisany r. 1708. Miesiąca Kwietnia, 26. dnia*, [Vilnius, 1708], l. A1v.

49 „Ponieważ stany Rzpltej na Radzie Warszawskiej skasowały dekreta oczewiste i niestanne 1708 i 1709 roku, tedy i sąd terażniejszy mając one *pro nullis irritis, eliminatis ac eliminandis*“, *Porządek sądzienia spraw Trybunatu W. X. L. do dawniejszey ordynacyey r. 1698 postanowioney y przez Konstytuciją approbowaney z posłedniejszych praw y uchwał Rzpltey zebnany y przydany A. 1710 msca julij 5 dnia za doyciem instrumentu Rady Warszawskiej*, [Vilnius, 1710], l. Av.

torijoje (1702–1709) laikotarpi. Itin aštraus vidinio konflikto Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje sąlygomis buvo įgyvendinta svarbi Tribunolo reforma, kas toje epochoje jau buvo tapę itin retu reiškiniu. Modernizuotas, didesnę savarankiškumą įgavęs Vyriausiasis Tribunolas tapo dar reikšmingesne institucija, kai kiek vėliau – 1726 m. – buvo instituciškai sujungtas su Iždo tribunolu⁵⁰. Vyriausiasis Tribunolas išliko palyginti rezultatyviai veikiančia institucija, iš visų renkamų bajoriškųjų teisminių institucijų – pačia efektyviausia ir autoritetingiausia. Gilėjančios Seimo krizės fone Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas ėmė įgauti dar didesnę, išskirtinę reikšmę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės viešajame gyvenime, palaikė Vilniaus, kaip Lietuvos sostinės ir svarbiausio politinio centro, tradiciją.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- Coequatuo iurium stanów Wielkiego Xięstwa Litewskiego z Koroną Polską [...]*, Wilno, 1697.
- Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655* (serija: *Lietuvos teisės paminklai*, t. 3), parengė Vytautas Raudeliūnas, Algirdas Baliulis, Vilnius, 1988.
- Manifest Bogu, Światu y Oyczyźnie przez Iaśnie Wielmożnego Ie^o: Mści: Pana Kazimierza Iana Hrabie na Bychowie, Zaslaviu y Dąbrownie Sapiebę, Woiewodę Wileńskiego, Hetmana W: W. X. L. do powszechniej wiadomości Podany Roku 1699* [Dat.: w Grodnie 16 Febr. 1699; s. l. s. n.].
- Porządek sądzenia spraw Trybunału W. X. L. do dawniejszey ordynacyey r. 1698 postanowioney y przez Konstytucią approbowanę y z posledniejszych praw y uchwał Rzpltey zebrany y przydany A. 1710 mscą julyi 5 dnia za doysciem instrumentu Rady Warszawskiej*, [Wilno, 1710].
- Porządek sądzenia spraw w Trybunale W. X. L. z constytutij seymowych, z coaequatuy praw W. X. L. z Koroną Polską y z Statutu W. X. L. zebrany i opisany [...] 1698 [...] Aprila 16 dnia*, [Wilno, 1698].
- Porządek sądzenia spraw w Trybunale W. X. L. z konstytucyi seymowych, z coaequacyey praw W. X. L. z Koroną Polską y z Statutu W. X. L. zebrany y opisany r. 1699 miesiąca maia 7 dnia*, [Wilno, 1699].
- Porządek sądzenia spraw w Trybunale W. X. L. z Konstytucyi Seymowych, z Prawa Coaequationis, y z Statutu W. X. L. zebrany, y opisany r. 1708. Miesiąca Kwietnia, 26. dnia*, [Wilno, 1708].
- Postanowienie Generalne Stanów Wielkiego Xięstwa Litewskiego przy rozeyściu się z pospolitego ruszenia między Ławnem a Puzewiczami, dnia 21 Decembra Anno 1698 uczynione*, Wilno, 1699.
- Postanowienie Generalne Stanów W. X. Lit. wieczne i nigdy nienaruszone, na Ziezdzie Walnym Woiewodztw y Powiatow, Pospolitym Ruszeniem pod Olkinikami uchwalone, Roku Pańskiego 1700, w Drukarni Akademii Wileńskiej Soc. Jesu.*
- Traktat Rzeczy Pospolitey z Woyskiem Wielkiego X. Litt.*, Wilno, 1699.
- Volumina Legum*, Petersburg: nakładem i drukiem Jozefata Ohryzki, 1860, t. V–VI.
- Акты Главного Литовского Трибунала, in: *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов*, Вильно: Типография А. Г. Сыркина, 1880–1886, т. II, 13.
- Декреты Главного Литовского Трибунала, in: *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов*, Вильно: Типография А. Г. Сыркина, 1888, т. 15.
- Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Xięstwa Litewskiego 1582–1696. Spis*, red. Andrzej Rachuba, oprac. Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2007.
- Deputaci Tybunału Głównego Wielkiego Xięstwa Litewskiego 1697–1794. Spis*, red. Andrzej Rachuba, oprac. Andrzej Rachuba, Przemysław P. Romaniuk, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004.
- Janulaitis Augustinas, *Vyriausiasis LDK Tribunolas XVI–XVIII amž.*, [Lietuvos universiteto Teisių fakulteto darbai, t. 2, kn. 4], Kaunas: Lietuvos universitetas, 1927.

⁵⁰ 1726 m. konstitucija „Trybunal Skarbowy W. X. Litewskiego“, *VL*, t. VI, p. 248–249 (f. 488–490).

- Jurgaitis Robertas, 1706 m. vasario 6–10 d. Rečicos elekcinis-tribunolinis seimelis: LDK Vyriausiojo Tribunolo deputatų rinkimo procedūra, in: *Istorija*, 2002, Nr. LIII, p. 52–58.
- Konopczyński Władysław, Kartka z dziejów Trybunałskich Wilna w wieku XVIII, *Kwartalnik Litewski*, 1911, Nr. 6, p. 75–92.
- Gierowski Józef, Kociel Michał Kazimierz, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 13, s. 2, Wrocław etc., 1967, p. 223–225.
- Machynia Mariusz, Rakutis Valdas, Srzednicki Czesław, *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego. Oficerowie Wielkiego Księstwa Litewskiego 1777–1794. Spisy*, Kraków: Księgarnia akademicka, 1999.
- Macuk Andrej, Udział wojskowych w wyborach do Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania Augusta III, *Studia Historyczno-Wojskowe*, t. 3: *Armia i społeczeństwo*, red. Tomasz Ciesielski, 2009, p. 221–232.
- Macuk Andrej, Wybór pisarzy Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 40. XVIII w., *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań XVI–XVIII wiek*, red. T. Ciesielski, A. Filipczak-Kocur, Warszawa–Opole: Wydawnictwo DiG, 2008, p. 105–124.
- Poraziński Jarosław, *Epiphania Poloniae. Orientacje i postawy polityczne szlachty polskiej w dobie wielkiej wojny północnej (1702–1710)*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1999.
- Rachuba Andrzej, Siesicki Michał Kazimierz h. Bawola Głowa (zm. 1713), *Polski Słownik Biograficzny*, Warszawa etc., 1997, t. 37, s. 3(154), p. 369–372.
- Rachuba Andrzej, Służka Dominik Michał h. Ostoja (1655–1713), *Polski Słownik Biograficzny*, Warszawa etc., 1994, t. 39, s. 1(160), p. 140–144.
- Raudeliūnas Vytautas, Wisner Henryk, Z dziejów Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego 1581–1648, *Kwartalnik Historyczny*, 1986, Nr. 4, p. 947–968.
- Sawicki Mariusz, „Wojna” parlamentarna i sądowa Sapiechów z Kryszpinami Kirszensztejnami w latach dziewięćdziesiątych XVII wieku, in: *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*, red. Andrzej Stroynowski, Warszawa: Wydawnictwo DiG, p. 253–367.
- Sliesoriūnas Gintautas, Czy tak zwane postanowienie wileńskie mogło zostać uchwalone w 1701 roku, *Zapiski Historyczne*, 2009, t. LXXIV, s. 2, p. 7–30.
- Sliesoriūnas Gintautas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystės vidaus karo išvakarės: didikų grupuočių kova 1690–1697 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2000, p. 250–259.
- Sliesoriūnas Gintautas, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje suverbuotą kariuotę dalinui siuntimas prie Rygos 1700 m., *Lietuvos istorijos metraštis, 2001 metai*, 2002, Nr. 1, p. 59–86.
- Sliesoriūnas Gintautas, Pirmoji Šiaurės karo metais Vilniaus okupacija (1702 m. balandis–gegužė), in: *Praeities pėdsakais: skiriama profesoriaus daktaro Zigmanto Kiaušo 65-mečiui*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007, p. 267–292.
- Sliesoriūnas Gintautas, Sejmiki nowogródzkie w okresie bezkrólewia 1696/97 r. a nadanie językowi polskiemu statusu urzędowego w Wielkim Księstwie Litewskim, *Między Wschodem a Zachodem*, [t. 1]: *Z dziejów Polski czasów nowożytnych*, pod red. J. Staszewskiego, K. Mikulskiego, J. Dumanowskiego, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002, p. 209–214.
- Sliesoriūnas Gintautas, The first occupation of Vilnius during the Great Northern war, *Lithuanian Historical Studies*, 2009, Vilnius, 2010, t. 14, p. 71–104.
- Stankevič Adam, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII a. II pusėje: bajoriškios teisės raida*, daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05 H), Vilniaus universitetas, Vilnius, 2013.
- Staszewski Jacek, *O miejsce w Europie. Stosunki Polski i Saksonii z Francją na przełomie XVII i XVIII wieku*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973.
- Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1: *Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004.
- Walden Artur, Marszałkowie świeccy Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1633–1648, in: *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 2013, t. LXV, s. 1, p. 143–173.
- Wierzchowiecka Iwona, Funkcje Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1581–1792, *Studium Wilnense*, 1998, t. 8, Nr. 1, p. 166–170.
- Wierzchowiecka Iwona, Geniza Trybunału Litewskiego i jego reformy w latach 1581–1764, *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Roczniki prawnicze*, Nr. 15, 2004, p. 71–95.

- Wierchowicka Iwona, Kancelaria Trybunału Litewskiego, *Studia historycznoprawne*, red. A. Koneczny, 2001, Nr. CCLXXIII, p. 101–123.
- Wierchowicka Iwona, Ochrona wojskowa Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1698–1792), *W kręgu dziejów sił zbrojnych i prawa wojskowego. Materiały IV Konferencji historyków państwa i prawa Polanica 4–6 września 2000*, Wrocław, 2001, p. 36–44.
- Wierchowicka Iwona, Odpowiedzialność dyscyplinarna i karna sędziów Trybunału Litewskiego, *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, sud. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2008, p. 265–296.
- Wierchowicka Iwona, Organizacja Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1581–1764). Miejsce, czas, skład sądu, *Dzieje wymiaru sprawiedliwości*, red. Tadeusz Maciejewski, Koszalin: Wydawnictwo Uczelniane Bałtyckiej Wyższej Szkoły Humanistycznej, 1999, p. 203–218.
- Wierchowicka Iwona, Patroni Trybunału Litewskiego, *W kręgu dziejów wymiaru sprawiedliwości*, Wrocław, 2000, p. 59–68.
- Wierchowicka Iwona, Powinności sędziów Trybunału Litewskiego, *Czasopismo Prawno Historyczne*, 2003, t. LV, s. 1, p. 29–42.
- Wierchowicka Iwona, Uwagi do funkcjonowania Trybunału Litewskiego na tle przemian ustrojowych Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVIII wieku, *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idea – prawo*, pod red. Adama Lityńskiego i Piotra Fiedorczyka, Białystok: Wydawnictwo UwB, 2003.
- Wierchowicka Iwona, Z dziejów Trybunału Litewskiego doby stanisławowskiej. Marszałek – „rządca koła”, *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo*, Wrocław, 2003, Nr. 285, p. 101–118.

THE SUPREME TRIBUNAL OF THE GRAND
DUCHY OF LITHUANIA IN VILNIUS
AT THE JUNCTION OF 17TH AND 18TH CENTURIES:
THE ARENA OF POLITICAL BATTLES

GINTAUTAS SLIESORIŪNAS

The article discusses political aspects in the work of the highest judicial institution in late 17th – early 18th centuries – the Lithuanian Supreme Tribunal. Political significance of the Tribunal has grown at the time and shifted to the epicentre of internal political battles in Lithuania. This period is known for the criticism of the work of the Tribunal, attempts to reform it or take under control and use its authority to legitimise power over the government of the Grand Duchy of Lithuania. The period in discussion is limited to two decades: from 1690 to 1710. The timeframe covers eve of the Civil War in Lithuania, aligned with the accumulation of critical events in the life of the nation in the last years of rule by the King Jan III Sobieski (1690–1696), the Civil War in Lithuania (1697–1702) and the Great Northern War when various military encounters took place on the territory of the Grand Duchy of Lithuania (1701–1709).

The article analyses how political and armed conflicts among groups of nobility and the Great Northern War had influenced situations when legitimacy of the Supreme Tribunal could have been called into question. One can see how sessions of the Tribunal were important not only to the functions of the judicial system, but also that they were important events in the public life of towns they were held in: Vilnius, Minsk or Navagrudak. Political battles turned armed conflicts between Sapieha grouping and the majority of Lithuanian nobility challenging their hegemony, the so-called republicans, had direct impact on the work of the Tribunal.

The article attempts analysis of the vitality of the Tribunal as the highest judicial institution, trying to understand if internal conflicts were not an impediment to the work of the Supreme Tribunal. Attempts to reform the Tribunal and to strengthen rudimentary beginnings of self-government of the nobility are also discussed. Further analysis focuses on attempts by various groups of aristocrats and nobility to subject this institution to serving their particular interests. Article reveals how the attempts by these groups to subjugate the Tribunal under their control during inaugurating sessions in Vilnius, to ensure election of their favourable marshal to the Tribunal or by exploiting control over the Tribunal to legitimize their political domination in Lithuania made the capital of Lithuania the epicentre of battles between these groups.

Despite all negative aspects in the work of the Lithuanian Supreme Tribunal that came to fore at the junction of 17th and 18th centuries, the continuity of its work was maintained through entire period of the Lithuanian Civil War (1697–1702) and military actions of the Great Northern War (1702–1709) in the territory of Lithuania. Even during heavy internal conflict it was possible to implement a very important reform in the Tribunal of the Grand Duchy of Lithuania, which was a rare thing in itself in those days. The Supreme Tribunal remained a relatively decently functioning institution and the most effective and authoritative among all judicial institutions elected by the nobility. In the background of deepening crisis in the Sejm the Lithuanian Supreme Tribunal became even more important to the public life of the Grand Duchy of Lithuania, maintaining tradition of Vilnius as the capital, true and the most important centre of politics.

Keywords: the Supreme Tribunal, republicans, the Civil War, the Great Northern War, the Sapiehas, Vilnius, courts.